

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра всесвітньої історії та історіографії

Куценко Ю. Ю.

ЕТНОЛОГІЯ
(ЗАГАЛЬНА ЕТНОЛОГІЯ, ЕТНОЛОГІЯ УКРАЇНИ)

Навчально-методичні рекомендації
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавр
спеціальності 6.020302 Історія
денної і заочної форм навчання

Херсон - 2015

УДК 94(100): 572.9(075)

ББК 63.5

К95

Рецензенти:

Черемісін Олександр Вікторович – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії і соціально-гуманітарних дисциплін Херсонського державного аграрного університету.

Батенко Анна В'ячеславівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та методики викладання Херсонського державного університету.

Обговорено на засіданні кафедри всесвітньої історії та історіографії
протокол №1 від 07.09.2015

Розглянуто на засіданні НМР факультету психології, історії та соціології
протокол №1 від 14.09.2015

Схвалено науково-методичною радою ХДУ протокол № 1 від 20.10.2015

Рекомендовано до друку Вченою радою ХДУ протокол № 2 від
26.10.2015

Куценко Ю. Ю. Етнологія (загальна етнологія, етнологія України):
навчально-методичні рекомендації / Ю. Ю. Куценко. – Херсон:
Видавництво..., 2015. - ....с.

© Куценко Ю. Ю., 2015

© Херсонський державний університет, 2015

ЗМІСТ

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА.....	4
ЗМІСТОВІ МОДУЛІ.....	7
ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З КУРСУ ТА МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО НИХ.....	11
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	33
ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК КУРСОВИХ РОБІТ.....	38
ПИТАННЯ ДЛЯ СЕМЕСТРОВОГО КОНТРОЛЮ.....	39
ДОДАТКИ.....	41
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК.....	41
ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ ПОЛЬОВИХ ЕТНОГРАФІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ.....	60
КАРТА ГОСПОДАРСЬКО-КУЛЬТУРНИХ ТИПІВ.....	72

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Курс «Загальної етнології» є традиційним для історичної освіти у вищих навчальних закладах України. Він читається на першому курсі в першому семестрі. Предметом курсу є народи світу, їх походження, історія матеріальної й духовної культури та побуту. Програма включає широке коло теоретичних проблем, тем і фактичних даних, які відносяться до етнографії народів світу.

Теоретичний розділ курсу включає в себе вивчення наступних тем: предмет і завдання етнології, її місце в системі гуманітарних наук, історія розвитку та сучасний стан етнологічної науки, джерела й методи етнографічних досліджень, теорія етносу та етногенезу. Окремо розглядаються класифікації народів світу: географічна, антропологічна, лінгвістична та господарсько-культурна, та питання міжетнічних комунікацій та конфліктів.

Практичний та самостійний розділи курсу включають розгляд етнографії великих історико-етнографічних регіонів світу: Австралії та Океанії, Африки, Америки, Південно-Східної, Східної, Південної, Західної та Середньої Азії, Європи.

Після завершення курсу студент повинен орієнтуватися в напрямках розвитку етнологічної науки, знати теорії етносу та етногенезу, класифікації народів світу, сучасні етнічні процеси та етнічну карту світу. Студент повинен оволодіти навичками збору та впорядкування етнологічних джерел, методики проведення польового етнографічного дослідження, застосовувати набуті знання, вміння та навички у педагогічній, науково-дослідницькій роботі та повсякденній побутовій культурі.

Мета курсу: надати студентам уявлення про головні тенденції розвитку етнологічних ідей, навчити студентів осмислювати етнічну історію людства з етнологічної та історичної точок зору.

Завдання курсу:

- **теоретичні:** виробити вміння аналізувати, порівнювати та об'єктивно оцінювати основні концептуальні і методологічні напрями в етнології, особливості етнічного розвитку народів Євразійського, Африканського та Американського континентів та Австралії в етнологічному та всесвітньо-історичному контексті; різні господарсько-культурні типи різних; вивчити етнічну історію народів Європи, Азії, Африки, Америки та Австралії, виявити специфіку розвитку кожної окремої етнічної спільноти, взаємозв'язок, взаємозалежність та місце етнічних процесів у загальноісторичному процесі

- **практичні:** формувати історичну свідомість і етнічну культуру студентів, повагу до людини та її невід'ємних прав незалежно від її етнічної та расової приналежності, використовувати набуті знання в навчальному процесі та в подальшій викладацькій діяльності

Вміння:

- виробити навички самостійного опрацювання джерел етнологічної науки; вміння підготовки та проведення фрагменту польового етнографічного дослідження, вміння працювати з етнологічними картами.

Міждисциплінарні зв'язки:

Етнологія тісно пов'язана із всіма фундаментальними історичними курсами, як то «Історія первісного суспільства», «Історія Стародавнього Сходу», «Історія Стародавньої Греції та Риму», «Історія середніх віків», «Нова та новітня історія країн Європи та Америки», «Історія країн Сходу». Важливе значення в теоретичному та практичному осмисленні етнологічних проблем грають такі науки як антропологія, зоопсихологія, соціологія, політологія.

Структура:

Навчально-методичні рекомендації містять пояснювальну записку, змістові модулі, плани семінарських занять з методичними вказівками,

рекомендовану літературу, орієнтовний перелік тем курсових робіт та завдання для семестрового контролю знань студентів.

Пояснювальна записка розкриває місце курсу у фаховій підготовці студентів-істориків. Змістові модулі дають можливість зорієнтуватися в тематиці лекційних, семінарських занять та самостійної роботи. Плани семінарських занять конкретизують необхідний матеріал для підготовки студентів. Рекомендована література дозволяє обрати в процесі навчання потрібну інформацію. Завдання для семестрового контролю допоможуть як у самоперевірці знань студентами, так і під час підготовки до контрольних робіт та заліку.

В додатках вміщено термінологічний словник, що розкриває основний термінологічний апарат, необхідний для засвоєння студентами. Карта господарсько-культурних типів допоможе у підготовці відповідних питань в темах «Народи Африки», «Народи Азії», «Народи Америки», «Народи Австралії та Океанії». Правила оформлення польових етнографічних матеріалів повинні стати прикладом під час підготовки відповідних тем самостійного модулю.

ЗМІСТОВІ МОДУЛІ

1. Змістовий модуль

Тема: «Місце етнології в системі наукового знання. Народи Африки»

Лекційні модулі:

1. Історія та предмет етнології.
2. Етнос як біо-соціальна реальність.
3. Етнос і культура .

Семінарські модулі:

1. Етнологія як наука. Її основи та особливості.
2. Головні школи та напрями в етнологічній науці.
3. Сучасна наука про сутність етносу та етнічності. Етнічна класифікація.
4. Народи Африки.

Модулі самостійної роботи:

(форма контролю – співбесіда, письмова робота)

1. Етнологічні джерела: формування та типологізація. Сучасні галузі етнологічної науки.
2. Аналіз основних ідей в етнології.
3. Теорії етногенезу у вітчизняній науці.
4. Особливості традиційної культури.
5. Конфесіональний склад народів Африки.

Питання до підсумкової контрольної роботи:

1. Етапи становлення етнології як науки. Галузі сучасної етнології.
2. Предмет і методи дослідження в етнології.
3. Історія етнології. Еволюціонізм, дифузійнізм і соціологічна школа: основні положення, переваги і недоліки.
4. Функціоналізм. Американська школа історичної етнології Ф. Боаса.
5. Етнопсихологічна школа та «психоаналітична» теорія З.Фрейда.

6. Культурний релятивізм, структуралізм та неоеволюціонізм.
7. Сучасне становище в етнології. Постмодернізм в етнології.
8. Поняття етносу та етнічності.
9. Примордіалізм, конструктивізм та інструменталізм.
10. Теорії етносу у радянських історіографії та сучасній російській та українській етнології.
11. Етнічна класифікація.
12. Етногенез: рушійні сили та основні фактори. Етногенез та антропогенез. Теорія пасіонарності Л.Гумільова.
13. Особливості традиційного мислення. Основні риси традиційної культури. Звичай та ритуал.
14. Етнічний та конфесіональний склад населення Африки.
15. Основні господарсько-культурні типи Африки.
16. Європейська колонізація як фактор етногенезу корінного населення Африки.
17. Особливості матеріальної та духовної культури африканських етносів.

2. Змістовий модуль

Тема: «Народи Америки, євразійського континенту, Австралії та Океанії»

Лекційні модулі:

1. Етнічні комунікації та конфлікти.

Семінарські модулі:

1. Народи Америки.
2. Народи Австралії та Океанії.
3. Народи Східної та Південно-Східної Азії.
4. Народи Південної та Західної Азії.
5. Народи Західної Європи.
6. Теорія та практика міжетнічних комунікацій.

Модулі самостійної роботи:

(форма контролю – співбесіда, письмова робота, проекти)

1. Особливості матеріальної та духовної культури народів Сибіру. Шаманізм.
2. Слов`янські народи Центральної та Південно-Східної Європи.
3. Сучасні етнічні конфлікти та шляхи їх вирішення.
4. Представлення етносу.
5. Підготовка фрагменту польового етнографічного дослідження.

Питання до підсумкової контрольної роботи:

1. Теорії заселення американського континенту.
2. Етнічна історія, матеріальна та духовна культура народів Америки.
3. Історія вивчення народів Сибіру.
4. Основні риси етнічності народів Східного та Західного Сибіру.
5. Загальна характеристика східноазійського регіону.
6. Етнічна історія та сучасна етнічна ситуація в Китаї.
7. Походження японського етносу. Сучасна ситуація.
8. Загальна характеристика народів Західної Азії.
9. Особливості етнічної історії Західної Азії.
10. Етнічна історія і сучасна етнічна ситуація у Південній Азії.
11. Загальна характеристика народів Південно-Східної Азії.
12. Етапи етнічної історії народів Західної і Центральної Європи.
13. Доевропейське населення. Поява індоєвропейців.
14. Антропологічний склад та етнічна історія народів Північної та Південної Європи.
15. Слов`янські народи Центральної та Південно-Східної Європи.
16. Етногенез слов`янських народів Центральної та Південно-Східної Європи: гіпотези про прабатьківщину слов`ян.
17. Східнослов`янські народи: походження, антропологічні типи, матеріальна та духовна культура.

18. Історія заселення австралійського континенту.
19. Господарсько-культурні типи народів Австралії та Океанії.
20. Традиційна соціальна структура народів Австралії та Океанії. Ранні державні утворення у народів Полінезії.
21. Поняття міжетнічної комунікації. Етнічні процеси в сучасному світі. Етнічні конфлікти: типологія, форми і способи врегулювання.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З КУРСУ «ЕТНОЛОГІЯ (ЗАГАЛЬНА ЕТНОЛОГІЯ, ЕТНОЛОГІЯ УКРАЇНИ)» ТА МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО НИХ

Тема 1. Етнологія як наука. Її основи та особливості.

1. Становлення етнології як науки. Предмет та методи дослідження в етнології. Критерії для його визначення.
2. Польова етнологія.
3. Взаємозв'язок етнології з іншими науками. Роль етнології в сучасному світі.

Методичні рекомендації до теми:

У першому питанні семінарського заняття необхідно, насамперед, розглянути передісторію етнології та її становлення як самостійної дисципліни в різних країнах Європи та США. Слід чітко розмежувати особливості розвитку «національних» гілок етнології в Німеччині, Франції та Росії, а також етнології як складової частини «соціальної антропології» у Великобританії і «культурної антропології» в США.

Далі потрібно зробити короткий аналіз предметної області етнології та її еволюції в ХХ ст. З моменту становлення етнології як науки і по теперішній час наскрізною темою її досліджень є генезис етнічних культур і міжетнічних відносин. Якщо спочатку етнологічна наука займалася лише дослідженням традиційних і «примітивних» (з погляду європейських учених) спільнот та їхніх культур, то потім історичні події та процеси ХХ ст. привели більшість учених до переконання, що будь-який народ має право на самостійне життя, на самобутню культуру, на те, аби бути рівним у спільноті народів - що саме вивчення різних типів культур і має стати основним предметом етнології.

Однак за останні десятиліття в результаті мінливої ситуації у світі намітився процес більш глибокої диференціації етнологічної науки - незабаром слід очікувати появи нових напрямів. Таким чином, предмет етнології постійно розширюється, що не дає можливості дати чіткого визначення цієї науки. Різні визначення предмета дослідження етнології частково є вираженням різних постановок питань, а частково пояснюються існуванням цілого ряду теорій і концепцій. В результаті всі ці визначення предмета науки, різні способи постановки проблем, їх пояснення і опису і складають етнологію як науку. Для прикладу варто навести кілька визначень етнології та її предмету в порівняльному плані.

Друге питання семінару пов'язане з методикою досліджень предмета етнології - так як в сучасній науці про народи для наукового аналізу використовується найрізноманітніший матеріал і джерела: від описів вчених-

етнографів і записок мандрівників до безпосередніх спостережень за реакціями на різні ситуації, від фольклорних текстів до офіційних документів і т. д. Природно, що такі різноманітні матеріали припускають різні методи свого отримання та обробки. На сьогоднішній день в етнології склався цілий комплекс методів етнологічних досліджень, що включає в себе: польові дослідження, вивчення письмових джерел і усних переказів, використання археологічних і антропологічних матеріалів, аналіз статистичних джерел.

Особливу увагу потрібно приділити польовим дослідженням, акцентувати їх специфіку, значення в етнографічному дослідженні, види і т. д.

Останнє питання семінарського заняття вимагає від студентів визначення взаємозв'язків етнології з різними, головним чином, суміжними науками, серед яких найбільш близькими до етнології по предмету своїх досліджень є антропологія, культурологія, соціологія, психологія, політологія, географія, етнографія. Після цього можна перейти до короткого аналізу сучасного становища етнологічної науки, в якому виділити основні напрями сучасної науки про народи і появи нових суміжних дисциплін на перетині етнології з іншими науками: етнопсихологія, етнодемографія, етносоціологія, етнолінгвістика та інш.

Література:

1. Основна до курсу
2. Пыпин А.Н. Как понимать этнографию // Этнографическое обозрение. – 1994. - №4. – С.89-100.
3. Гулдин Г. Антропология под другим именем: эффект «старшего брата» // Этнографическое обозрение. – 1994. - №1. – С.91-102.
4. Семенов Ю.И. Этнология и гносеология // Этнографическое обозрение. – 1993. - №6. – С.3-20.
5. Козлов В.И. Между этнографией, этнологией и жизнью // Этнографическое обозрение. – 1992. - №3. – С.3-14.
6. Глушко М.С. Методика полевого этнографического исследования: Навч. посібник. – Львів, 2008.
7. Шмелева М.Н. Полевая работа и изучение современности // Советская этнография. – 1985. - №3.
8. Токарев С.А. К методике этнографического изучения материальной культуры // Советская этнография. – 1970. - №4.
9. Ванштейн С.И. Еще раз о полевом исследовании традиционной культуры // Советская этнография. – 1986. - №1.
10. Марчик М. Польові дослідження: проблема достовірності й порозуміння // Народна творчість та етнографія. – 2003. - №5-6.
11. Боряк О. Емпіричні дослідження як „ризик шкоди”: теорія і практика впровадження принципів етики польової роботи // Народна творчість та етнографія. – 2003. - №5-6.

12. Опрацювання та оформлення польових етнографічних матеріалів для здачі в архів на зберігання. – Львів, 2007.

Тема 2. Головні школи та напрями в етнологічній науці.

1. Еволюціонізм. Його основні положення, переваги і недоліки. Неоеволюціонізм.
2. Антиеволуціонізм: дифузіонізм і соціологічна школа.
3. Функціоналізм та американська школа історичної етнології Ф.Боаса.
4. Етнологічна школа і «психоаналітична теорія» З. Фрейда.
5. Культурний релятивізм і структуралізм. Значення праць К.Леві-Строса.
6. Сучасне становище в етнології. Постмодернізм в етнології.

Методичні рекомендації до теми:

При підготовці відповідей на питання від студентів потрібно вміння проаналізувати основні ідеї і положення найбільш впливових шкіл і напрямів етнології. Потім, за допомогою порівняльної характеристики, виявити переваги і недоліки кожного з напрямів з точки зору сучасної етнологічної науки. Для кращої систематизації знань і запам'ятовування великого обсягу інформації має сенс скласти таблицю (по кожному з напрямів) за наступною схемою:

Назва школи, час появи, представники	Основні ідеї	Переваги	Недоліки
		З точки зору сучасної етнологічної науки	

Перше питання семінару пов'язане з вивченням формування та розвитку першої власне етнологічної теорії - еволюціонізму, який нерозривно пов'язаний з загальними методологічними науковими установками і відкриттями того часу. Зокрема, теорії еволюції історичного розвитку природних явищ, яка не могла не вплинути на науку про людину й культуру, що тільки переживала процес свого становлення. Своє головне завдання прихильники еволюціонізму бачили у відкритті та обґрунтуванні загальних закономірностей розвитку людської культури, у зіставленні рівнів розвитку культури різних народів.

Найбільш відомі представники нової теорії (по країнах): Німеччина - Адольф Бастіан, Генріх Шурц, Теодор Вайц; Англія - Герберт Спенсер, Едуард Тайлор, Джеймс Фрезер; Франція - Шарль Летурно; США - Льюїс Генрі Морган. Завдяки їхнім дослідженням культура, яка бачилася до цього як сукупність окремих типів і форм, позбавлена очевидного сенсу і єдності, знайшла цілісність, була систематизована і впорядкована, чому сприяло фундаментальне положення еволюціонізму про безупинний поступ культури і суспільства на основі єдиних для всього людства універсальних історичних законів.

Основні ідеї еволюціонізму полягали в наступному:

- ідея єдності людського роду і впливає звідси однаковості розвитку культури;
- пряма одноступінність цього розвитку - процес переходу від простого стану до складнішого;
- розвиток будь-якого елемента культури спочатку визначено, тому що його пізніші форми зароджуються в більш ранніх, при цьому розвиток культури є багатоступеневим, а стадії і ступені – єдиними для всіх культур у світі;
- суспільний розвиток відбувається за законами еволюції, що є властивими живій природі, де джерелом розвитку служить міжвидова боротьба за існування, що виражається в нашаруванні одного елемента на інший або в заміні старого новим - тому різні елементи культури відповідним чином взаємопов'язані;
- культурні відмінності народів викликані різними ступенями їхнього розвитку;
- психологічне обґрунтування явищ суспільного ладу і культури.

Друге питання семінару присвячене аналізу наступних напрямів в етнологічній науці, що виникли і сформульовані на рубежі XIX і XX ст., в результаті методологічної кризи еволюціонізму - диффузіонізма та соціологічної школи. Якщо основоположники еволюціонізму бачили головний предмет етнології в людині, то диффузіоністи - в культурі, а представники соціологічної школи - в людському суспільстві.

Основні проблеми, складові зміст питання, можна вивчати за наступними напрямами:

- сутність диффузіонізма та соціологічної школи як наукових напрямів;
- вивчення географічного поширення етнографічних предметів і два способи переміщення елементів культури по Ф.Ратцеля (1844-1904);
- концепція морфології культури і основні положення теорії «культурних кіл» Лео Фробеніуса (1873-1938);

- структура людського суспільства і вчення про колективних уявленнях як складові частини етносоціологічного теорії Е.Дюркгейма (1858-1917);
- основні ідеї теорії дологічного мислення первісних народів Л.Леви-Брюля (1857-1939).

У третьому питанні семінарського заняття головну увагу слід приділити ролі функціоналізму і американській школі Ф.Боаса як логічного продовження й подальшого розвитку ідей соціологічної школи, а потім зовсім самостійних і основоположних напрямів в етнологічній науці. У даному контексті рекомендується звернутися до розгляду наступних проблем:

- відмітити особливості функціонального підходу в дослідженні етнічних процесів;
- основні аспекти теорії культури Б.Малиновського (1884-1942);
- вихідні постулати загальнотеоретичної концепції А.Радкліфф-Брауна (1881-1955) і формування англійської соціальної антропології як сучасної наукової дисципліни;

• американська школа історичної етнології та її вплив на подальший розвиток нових шкіл в етнології та культурної антропології. При підготовці питання слід зупинитися на наступних положеннях:

- сутність американської історичної школи та її внесок у етнологію;
- історичний метод дослідження культури Франца Боаса (1858-1942) і створення нової методики обробки етнографічного матеріалу;
- вчення про «культурні моделі» А.Кребера (1876-1960) і його основні поняття;
- формування символічного підходу до вивчення культури в роботах Л.Е.Уайта (1900-1975) і становлення неоеволюціонізму.

У четвертому питанні семінару розкриваються базові положення етнопсихологічної школи та «психоаналітичної теорії» З.Фрейда та її значення в етнологічних дослідках. Особливу увагу при цьому слід зосередити на концептуальній наступності психологічної антропології і причини її кризи в 60-70-і рр. ХХ ст.

- вплив психоаналізу на етнопсихологічні дослідження;
- вплив ідей Ф.Боаса на становлення етнопсихології;
- А.Кардінер (1891-1981) і його концепція «основної особистісної структури».

П'яте питання семінарського заняття передбачає вивчення таких неоднозначних і багатогранних напрямів у етнологічній науці як структуралізм і культурний релятивізм.

- розробка і оформлення структуралістської методики в роботах Е.Еванса-Прітчарда (1902-1972);
- використання методу структурного аналізу в етнології і теорія структуралізму К.Леві-Стросса (р.1908);
- вчення Рут Бенедикт (1887-1948) про етносі культури;
- метод дослідження національного характеру і типологія культур Маргарет Мід (1901-1978);
- сутність культурного релятивізму в культурно-антропологічній концепції М.Херсковіца (1895-1963).

В останньому, шостому питанні семінару проводиться короткий огляд сучасного стану зарубіжної етнологічної науки на прикладі найбільш визначних теоретичних новацій останніх десятиліть, в тому числі постмодернізму:

- манчестерська школа неофункціоналізму, її основні постулати; концепція М.Глюкмана (1817-1975);
- теорія соціального структуралізму Р.Нідхема (р. 1923);
- різні підходи в дослідженні феномену етнічності: примордіалістський (об'єктивістський - П. Ван ден Берг, Е.Стюарт, Д.Мойніхан), інструменталістський (Д.Хоровіц, Е.Сміт, Дж.Окамура) і конструктивістський (Дж.Комарофф, Ф. Барт);
- деякі аспекти герменевтичної антропології в працях К.Гірца і Р.Тернера;
- сучасний стан психологічної антропології; кросскультурні дослідження Дж.Уайтінга; «розподільна» модель культури Т.Шварца;
- «постмодерністська критика» в роботах Дж.Кліффорда, П.Сміт, М.Бонд та ін.

Джерела:

1. Леві-Строс К. Структурна антропологія. – К., 2000. (будь-яке видання)
2. Леві-Стросс К. Путь масок. – М., 2000.
3. Леві-Брюль Л. Первобытное мышление. –
4. Фрейд З. Тотем и табу. – СПб., 2006 (будь-яке видання)

Література:

1. Основна до курсу
2. Споринов Н. Основы этнологии. – М., 1998.
3. Гете Р. Ф. Введение в этнографию. - М., 1991.
4. Дельеж Р. Нариси з історії антропології. Школи. Автори. Теорії. – К., 2008.
5. Токарев С.А. История зарубежной этнографии. – М., 1978.

6. Этнография за рубежом. – М., 1979.

Тема 3. Сучасна наука про сутність етносу та етнічності. Етнічна класифікація

1. Поняття етносу та етнічності. Структура етносу.
2. Теорії етносу у вітчизняній історіографії.
3. Основні підходи до розуміння етноса: примордіалізм, інструменталізм, конструктивізм.
4. Основні підходи до класифікації етносів. Географічна та антропологічна класифікації.
5. Лінгвістична та господарсько-культурна класифікації.

Методичні рекомендації до теми:

При підготовці відповіді на перше питання семінарського заняття слід звернутися до вивчення різноманітної етнічної проблематики, в якій зачіпається основний зміст понять «етнос» і «етнічність». Варто зробити короткий огляд різних визначень цих понять, з уточненням визначень терміну «етнічність». Він увійшов у широкий вжиток в етнології лише з початку 70-х рр. ХХ ст., коли в усьому науковому світі розгорнулася гостра дискусія з цієї проблеми у зв'язку з різким зростанням активності етнічних меншин і загостренням міжетнічних відносин. Результатом цієї дискусії стала поява численних теорій етносу та етнічності, які були запропоновані для пояснення природи і сутності етносу, етнічної ідентичності, асиміляції, дискримінації, етнічних конфліктів і т.д.

Далі потрібно розглянути найважливіші етнодиференціюючі ознаки етносу:

- етнонім - самоназва етносу (при цьому слід відрізнити екзоетноніми - назви, дані іншими народами, і ендоетноніми - самоназви);
- етнічна територія;
- мова;
- особливості етнічної культури і побуту;
- антропо-психологічні ознаки;
- етнічна самосвідомість;

Залежно від поєднання цих ознак в різних комбінаціях і співвідношеннях один з одним в радянській етнології було прийнято виділяти три основних історичних типи етносів: плем'я, народність, нація, -

які також необхідно розглянути при вивченні даного питання. Окремо слід звернути увагу на характеристику структури етносу, яка залежить від визначення етносу і різного розуміння його сутності в кожній теорії. Однак майже всі дослідники погоджуються з ієрархічною співвідпорядкованістю структури етносу, тому студентам рекомендується ознайомитися з наступними рівнями вертикальної структури етносу:

- власне етнічний, що складається з етнічних спільнот та етносоціальних організмів, тобто сукупності людей, що володіють найбільшою інтенсивністю етнічних властивостей;
  - мікрорівень – «мікроетнічні одиниці», в якості яких найчастіше виступають або окремі індивіди, або сім'я, як найменша за чисельністю етносоціальна група;
  - макрорівень, що об'єднує «субетнічний» підрозділ - спільноти, у яких етнічні властивості виражені з меншою інтенсивністю, ніж в основних етнічних одиницях;
  - метарівень, що охоплює суперетноси, тобто етнічні утворення, що склалися з декількох основних етнічних спільнот, але володіють етнічними властивостями меншої інтенсивності, ніж кожна з таких спільнот окремо (наприклад, європейська спільнота, ісламський світ і т. д.).
- Завершуючи вивчення цієї проблеми, не слід забувати, що окрім вертикальної структури етносу володіють і розвиненою горизонтальною структурою, що включає в себе різні соціальні групи, шари і класи, які, незважаючи на єдині стереотипи поведінки і сприйняття своїх і чужих, по-своєму усвідомлюють єдині етнічні константи, формуючи свій власний образ світу.

У третьому питанні потрібно розглянути три основні підходи до розуміння сутності етнічних спільнот, що поєднують різноманітні напрями етнологічних досліджень: примордіалістський, інструменталістський, конструктивістський.

Четверте питання семінарського заняття присвячене загальному огляду проблем, пов'язаних з різноманітними прийомами і підходами щодо наукової класифікації народів світу. Для кращого розуміння та засвоєння матеріалу, досить складного і багатопланового, вести підготовку рекомендується на основі наступних напрямів:

- причини використання наукової класифікації народів світу;
  - передумови багатоваріантності класифікацій народів світу;
  - критерії принципів наукової класифікації етносів;
  - основні види класифікацій, що використовуються в етнології;
- Далі йде вивчення особливостей географічної класифікації етносів, за

допомогою якої виділяються умовні географічні регіони, де розселені народи світу. Необхідно відзначити допоміжний характер такої класифікації і випадки її використання (застосування до обширних зон, збіг географічного принципу з етнічним, просторове упорядкування і розподіл етносів по регіонам і т. п.). Разом з тим студенти повинні отримати уявлення про типи географічної класифікації, наприклад: народи Австралії та Океанії, народи Азії, народи Америки, народи Африки, народи Європи.

В подальшому слід звернутися до аналізу однією з найбільш складних класифікацій народів світу - антропологічної. Тут головна увага фіксується на відмінностях між фізичними типами людей, а також на расових ознаках. Потім необхідно зупинитися на найбільш поширеній системі класифікації рас, відповідно до якої виділяються чотири великі раси, їх найбільш великі підрозділи, і проміжні (або контактні) раси:

- негроїдні (африканські) раси: негри, негріллі, бушмени і готтентоти;
- змішані і перехідні форми між негроїдною і європеїдною великими расами: ефіопська раса, перехідні групи Західного Судану, мулати, «кольорові» африканські групи;
- європеїдні (євразійські) раси: північні, перехідні форми, південні;
- змішані форми між європеїдною великою расою і американською гілкою монголоїдною великою раси: американські метиси;
- змішані форми між європеїдною великою расою і азіатською гілкою монголоїдною великою раси: середньоазіатські групи, південно-сибірська раса, лапоноїди і субуральський тип, змішані групи Сибіру;
- монголоїдні (азіатсько-американські) раси: американська раса, азіатська гілка монголоїдною раси, континентальні монголоїди, арктична раса (ескімоси й палеоазіатів), тихоокеанські (східноазійські) раси;
- перехідні групи між азіатської гілкою монголоїдною великою раси і австралоїдною великою расою: південноазіатського раса (південні монголоїди), японці, східноіндонезійська група;
- австралоїдні (океанічні) раси: веддоїди, австралійці, айни, папуаси і меланезійці, негритоси;
- інші расові типи (змішані): малагасійці, полінезійці, мікронезійці, гавайці.

При підготовці п'ятого питання семінару рекомендується розглянути проблему взаємодії етносу і мови, особливо зупинившись при цьому на дослідженні мовної (лінгвістичної) класифікації народів світу, що є однією з найважливіших, оскільки вона дає найбільш конкретні уявлення про етнічну спорідненість народів, про загальні витоки походження тієї чи іншої культури.

Необхідно виокремити й проаналізувати типові особливості і критерії мовної класифікації, переважно двох з них: мови й етнічної приналежності, бо саме мова лежить в основі людської культури і являє собою чисто людський спосіб передачі інформації за допомогою системи спеціально вироблених символів. Зазвичай виділяють 12 мовних сімей, що охоплюють близько 96% мов світу (слід їх перерахувати).

В кінці потрібно зупинитися на вивченні господарсько-культурної класифікації народів світу, що базується на етнологічних методах дослідження господарства і культури і використовується при аналізі етногенезу народів, їх етнічної історії, історії господарства, матеріальної та духовної культури, проблем, пов'язаних з етнічними процесами культурних та історичних взаємин між народами. Особливу увагу слід приділити методологічній основі подібної типологізації - виділенню господарсько-культурних типів (ГКТ), під якими розуміються певні комплекси особливостей господарства і культури, історично сформовані у різних народів, що знаходяться на близьких рівнях соціально-економічного розвитку і що мешкають в подібних умовах природного середовища. Класифікація етносів за господарсько-культурними типами стосується тільки традиційних культур і не йде далі кінця XIX – початку XX ст. Також необхідно розглянути визначальні ознаки ГКТ - характер, вигляд і рівень розвитку господарства та господарської діяльності людей. Важливо зауважити, що використання даної класифікації народів виправдано в етнології при вивченні культури та побуту на синхронному рівні і рідко застосовується в дослідженнях з етногенезу.

Література

1. Основна до курсу
2. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – М., 2007. (будь-яке видання)
3. Тишков В.А. Реквием по этносу. – М., 2003.
4. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії. В 2-х т. – Т.1. – К., 1995. (будь-яке видання)
5. Бромлей Ю.В. К вопросу о сущности этноса // Природа. – 1970. - №2. – С.51-55.
6. Гумилев Л.Н. Этногенез и этносфера // Природа. – 1970. - №1-2. –
7. Машбиц Я., Чистов К. Еще раз к вопросу о двух концепциях этноса // www.scepsis.ru
8. Лісовий В. Етнос і нація // Вісн. АН України. – 1993. - №10. – С.47-58.

9. Борисова О.В. Категория этничности как эпистемологический феномен // *Общественные науки и современность*. – 2003. - №2. – С. 122-128.
10. Артановский С.Н. Этноцентризм и «возврат к этничности»: концепции и действительность // *Этнографическое обозрение*. – 1992. - №3. – С.15-23.
11. Бромлей Ю.В. Человек в этнической (национальной) системе // *Вопросы философии*. – 1988. - №7. – С.16-28.
12. Козлов В.И. О понятии этнической общности // *Советская этнография*. – 1967. - №2. – С.100-111.
13. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху. – К., 2006.
14. Османов М.О. Некоторые вопросы изучения хозяйственно-культурных типов // *Советская этнография*. – 1991. - №2. – С.52-61.
15. Чеснов Я.В. О социально-экономических и природных условиях возникновения хозяйственно-культурных типов // *Советская этнография*. – 1970. - №6.
16. Андрианов Б.В., Чебоксаров Н.Н. Хозяйственно-культурные типы и проблемы их картографирования // *Советская этнография*. – 1972. - №2.
17. Андрианов Б.В., Марков Г.Е. Хозяйственно-культурные типы и способы производства // *Вопросы истории*. – 1990. - №8.

Тема 4. Народы Африки

1. Етнічний склад населення Африки.
2. Класифікація за лінгвістичними ознаками.
3. Основні господарсько-культурні типи.
4. Європейська колонізація як фактор етногенезу корінного населення Африки.

Методичні рекомендації до теми:

У першому питанні семінару основна увага має бути зосереджена на дослідженні процесу етногенезу африканських народів і формуванні сучасних етносів Африки, а також слід проаналізувати головні етапи етнічної історії досліджуваного континенту і розібрати типологію етногенетичних процесів, що відбуваються тут у другій половині ХХ ст. Не варто забувати про те, що досі багато дослідників вважають Африку «колискою людства», де і почався тривалий процес антропогенезу – тут можна навести археологічні матеріали і знахідки в Східній Африці, на яких і ґрунтуються теорії про африканську прабатьківщину людства, незважаючи на те, що ця

проблема залишається відкритою і донині. При аналізі етапів етнічної історії континенту рекомендується використовувати наступну схему:

- зародження і початок формування основних африканських антропологічних типів в епоху раннього палеоліту;
- перші осередки виробничого господарства в Африці - тасийська і бадарийська культури (VI-V тис. до н. е.);
- давньоєгипетська цивілізація та її вплив на багато областей африканського континенту (IV-III тис. до н. е.);
- виникнення і розвиток держав і міст-держав на території Північної і Тропічної Африки в I тис. до н. е. - Мерое, Напата, Нумідія, Мавританія та ін.;
- стародавні культури Аксума, Беніну, Зімбабве та ін. (I тис. н. е.);
- арабські завоювання VII-VIII ст. і проникнення ісламу в місцеві культури африканців;
- формування і розвиток глибинних місцевих структур африканських суспільств західного узбережжя і центральних областей - Гана, Малі, Сонгай, Канемо, Борну, Конго, Ангола, Мономотапа та ін.;
- європейське проникнення в Африку і етап колоніальної історії континенту.

Далі потрібно розглянути географічно-етнографічну типологічну схему підрозділу Африки на 5 областей: Північну, Східну, Центральну, Західну і Південну, а також дати коротку характеристику населення континенту, яке представляє складний конгломерат різного масштабу етносів та етнічних груп (народів), що утворився в результаті постійних, різних за інтенсивністю та напрямом численних міграцій корінного населення, контактів між окремими його групами.

У другому питанні особливо слід зупинитися на антропологічній та мовній класифікаціях населення Африки.

Третє питання семінару передбачає вивчення особливостей матеріальної культури африканців та традиційних господарсько-культурних типів, застосовуючи карту та географічно-етнографічну типологічну схему обласного підрозділу Африки. Враховуючи регіональні відмінності елементів матеріальної культури у народів африканського континенту, необхідно виділити загальні риси, характерні для етносів Африки в цілому: в застосуванні і використанні різних предметів матеріальної культури та побуту, поряд з типологією жител, комунікацій і транспорту, а також традиційних особливостей господарської діяльності, систем харчування, видів ремесел і т. п.

В останньому питанні слід окремо розглянути проблему впливу європейської колонізації на етнічний розвиток африканських етносів та його подальший перебіг.

Література:

1. Основна до курсу
2. Кирей Н.И. Этнография народов Африки. Учебное пособие. – Краснодар, 1983.
3. Львова Э.С. Этнография Африки. Учебное пособие. – М., 1984.
4. Арсеньев В.Р. Звери – боги – люди. – М., 1991.
5. Линдبلاد Я. Человек – ты, я и первозданный. – М., 1991.
6. Асоян Б.Р. Все еще удивительная Африка. – М., 1987.
7. Africana. Африканский этнографический сборник. – Л., 1980.
8. Народы Африки. – М., 1954.
9. Кирей Н.И. Этнография арабов Передней Азии и Северной Африки. – Краснодар, 1996.
10. Вельгус В.А. Известия о странах и народах Африки. – М., 1978.
11. Культура и языки народов Африки. – М-Л., 1966.

Тема 5. Народы Америки

1. Заселення американського континенту.
2. Етнолінгвістична класифікація корінного населення.
3. Господарсько-культурні типи.
4. Етапи європейської колонізації та етнічні процеси.

Методичні рекомендації до теми:

Перше питання семінарського заняття присвячене комплексу проблем, пов'язаних з етнічною історією і первісним заселенням континенту. На початку слід зупинитися на антропологічній класифікації народів Америки до європейської колонізації, а потім перейти до особливостей етногенезу та етнічної історії Нового Світу. Особливу увагу необхідно звернути на дискусію з проблеми результату протоамериканців через Північно-Східну Азію, а також характеристики основних міграційних хвиль. Далі рекомендується досліджувати різноманітні складові процесу поступового заселення обох материків (Північної та Південної Америки) і появи виробничого господарства на континенті (проблема самостійного походження землеробства).

Друге питання семінару передбачає розгляд як лінгвістичної класифікації корінного населення американських континентів, так і зміни в лінгвістичній карті обох Америк після відкриття континентів європейцями. Окремо слід зупинитися на сучасній етнолінгвістичній ситуації в Америці.

Третє питання вимагає вивчення традиційних господарсько-культурних типів народів американських континентів, особливу увагу при цьому потрібно звернути на географічне районування Америки.

Останнє питання, як і в попередній темі, вимагає окремого розгляду впливу європейської колонізації на етнічну історію Америки, при цьому варто також наголосити на перспективах подальших змін в етнічному складі населення американських континентів.

Література:

1. Основна до курсу
2. Леви-Стросс К. Путь масок – М., 2000.
3. Дзенискевич Г.И. Атапаски Аляски: очерки материальной и духовной культуры кон. XVIII – нач. XX вв. – Л., 1987.
4. Америка после Колумба. – М., 1992.
5. Рубель В.А. История цивилизаций доколумбовой Америки. – К., 2005.
6. Березкин Ю. Е. Голос дьявола среди снегов и джунглей. Истоки древней религии. – М., 1987.
7. Галич М. История доколумбовых цивилизаций – М., 1989.
8. Коренное население Северной Америки в современном мире. – М., 1990.
9. Народы Америки. В 2-х т. – М., 1959.
10. Проблемы истории и этнографии Америки. – М., 1979.
11. Хаген Виктор В. фон. Ацтеки, майя, инки. – М., 2004.
12. Дворчик В. Здравствуй, Таити! – М., 1988.
13. Гуляев В.И. Майя: закат великой цивилизации // Природа. – 1987. - №6. – С.54-64.
14. Гаджиев К.С. Американская нация: национальное самосознание и культура. – М., 1990.
15. Этнические процессы в Бразилии. – М., 1985.
16. Этнические процессы в странах Южной Америки. – М., 1981.

Тема 6. Народи Австралії та Океанії

1. Історія заселення континенту.
2. Господарсько-культурні типи народів Австралії та Океанії.
3. Традиційна соціальна структура. Сучасні етнічні процеси.

Методичні рекомендації до теми:

У першому питанні семінарського заняття слід, насамперед, проаналізувати особливості такого складного і суперечливого процесу як етногенез народів Австралії та Океанії, що є однією з найважчих проблем в етнологічній науці. Тому необхідно ознайомитися з основними науковими гіпотезами і висновками з даної тематики, поступово підводячи студентів до думки про те, що при всій відкритості питань про праатьківщину давніх австралійців і океанійцев, про процес заселення самого материка і островів Тихого океану, більшість сучасних вчених поділяє таку думку: освоєння Австралії та Океанії – це не просто міграція, а формування нової культури, спроба пристосуватися до конкретних географічних умов. Потім передбачається перейти до дослідження фундаментальних етапів етнічної історії цього регіону, спираючись на археологічні матеріали і розробки лінгвістів (лексико-статистичний аналіз та інші методи), шляхом складання короткої характеристики головних і побічних міграційних хвиль, а також етномовних процесів.

Друге питання семінарського заняття передбачає вивчення господарсько-культурних аспектів і особливостей населення Австралії та Океанії. Зважаючи на складність і розгалуженість структури, що характеризує динаміку етнодемографічних процесів і розміщення населення, роботу з підготовки відповіді на дане питання рекомендується вести, використовуючи наступні складові:

- історико-культурне районування Австралії та Океанії;
  - загальна чисельність, середня щільність і територіальне розміщення населення цього регіону світу;
  - антропологічний склад населення і сучасна етнічна структура населення Австралії та Океанії (некорінні жителі);
  - основні групи корінного населення: австралійські аборигени, папуаси, австронезійськоязичні народи;
  - природний рух населення;
  - зовнішні і внутрішні міграції;
  - основні етнічні процеси: асиміляція, консолідація, парціація і сепарація;
- Надалі потрібно дати характеристику матеріальній культурі регіону, використовуючи при цьому аналіз господарсько-культурних типів.

Третє питання семінарського заняття пов'язане з дослідженням різних сторін духовної культури народів Австралії та Океанії. Аналізувати даний комплекс проблем можна поради, виходячи з наведених нижче напрямків та їх складових:

Форми соціального життя:

- суспільний устрій - родоплемінний лад, екзогамні фратрії, основні господарські одиниці;
- системи споріднення;
- громадські звичаї;
- сім'я і шлюб;

В кінці потрібно звернути увагу на сучасні етнічні процеси та їх вплив на етнічний розвиток регіону.

Література

1. Основна до курсу
2. Роуз Ф. Аборигены Австралии. – М., 1989.
3. Пучков П. И. Этническое развитие Австралии – М., 1987.
4. Пучков П.И. Население Океании. Этнографический обзор. – М., 1967.
5. Пути развития Австралии и Океании. – М., 1981.
6. Кабо В.Р. Первобытная доземледельческая община. – М., 1986.
7. Кабо В.Р. Происхождение и ранняя история аборигенов Австралии. – М., 1969.
8. Кабо В.Р. Тасманийцы и тасманийская проблема. – М., 1975.
9. Элькин А. Коренное население Австралии. – М., 1952.
10. Культура народов Австралии и Океании. – Л., 1974.

Тема 7. Народи Східної та Південно-Східної Азії

1. Етнічна історія і сучасна етнічна ситуація в Китаї.
2. Походження японського етносу. Сучасна етнічна ситуація.
3. Етнічна історія народів Південно-Східної Азії

Методичні рекомендації до теми:

При підготовці відповіді на перше питання семінару слід звернутися до короткого аналізу природно-географічних умов проживання народів досліджуваного регіону, у тому числі їх вплив на етнічну історію і процес етногенезу (в порівняльному плані можна зіставити різко континентальний клімат Монголії, помірний в більшій частині Китаю і морської на островах Індонезії). Крім того необхідно зупинитися на мовному та антропологічному складі населення більшої частини Азіатського континенту, враховуючи насамперед характерні особливості географічної, етнолінгвістичної та антропологічної класифікацій:

- історико-культурне районування;

- територіальне розміщення, загальна чисельність і середня щільність населення цього регіону світу;
- великі мовні сім'ї (алтайська, сино-тибетська, австронезійська, када, австроазіатська, трансновогвінейська та ін.);
- основні групи мов зазначених сімей (напр. сино-тибетська сім'я складається з двох груп: китайської і тибето-бірманської);
- провідні державні мови (напр. в Індонезії, враховуючи кількість народностей і племен державною є бахаса індонезія, а в Малайзії - малайський, хоча по суті вони надзвичайно схожі з невеликими відмінностями в орфографії);
- антропологічний склад населення і сучасна етнічна структура населення (у тому числі нащадки переселенців);
- природний рух населення;
- основні етнічні процеси: асиміляція, консолідація, парціація і сепарація;
- зовнішні і внутрішні міграції;

Далі, користуючись алгоритмом підготовки, що був запропонований до попередніх тем, особливу увагу потрібно приділити господарсько-культурним, лінгвістичним, антропологічним особливостям етнічної історії Китаю, Японії та країн Північно-Східної Азії.

Література:

1. Основна до курсу
2. Пессель М. Золото мурав'єв. – М., 1989.
3. Мир по-японски. - СПб., 2000.
4. Арутюнов С. А., Шебенков В.Г. Древнейший народ Японии: судьбы племени айнов. – М., 1992.
5. Елисеєфф В., Елисеєфф Д. Японская цивилизация. – Екатеринбург, 2005.
6. Крюков М. В. и др. Этническая история китайцев на рубеже средневековья и нового времени. – М., 1987.
7. Зарубежный Дальний Восток. – Владивосток, 1990.
8. Сидихменов В. Я. Китай. Общество и традиции. – М., 1990.

Тема 8. Народи Південної та Західної Азії

1. Етнічний склад та етнічна історія народів Південної Азії
2. Етнічний розвиток та сучасна етнічна ситуація в країнах Західної Азії

Методичні рекомендації до теми:

Перше питання семінарського заняття передбачає короткий екскурс в етнічну історію південно-азіатського регіону, поряд з вивченням його основних природно-географічних характеристик та їх вплив на процес етногенезу. При цьому не варто забувати, що сучасна наука розглядає Південну Азію як одну з гіпотетичних прабатьківщин людини, де мешкали рамапітеки, можливі предки людей (зазначивши дискусійний характер даної проблематики у зв'язку з малодослідженим процесом антропогенезу зазначеної області). Далі слід розглянути основні етапи етногенезу народів Південної Азії:

- розвинені культури веддоїдного антропологічного типу епохи пізнього палеоліту і неоліту;
- поширення на більшій частині території впливу протодравідів і протомунда та їх взаємодія з більш давніми веддоїдними культурами, виникнення найдавнішої цивілізації Південної Азії: культури Хараппа і Мохенджо-Даро (III тис. до н.е.);
- міграції арійців на півострів Індостан і їх змішання з дравідським населенням: таміли, телугу, малаялі, каннара та ін. (II тис. до н.е.);
- проникнення в «скіфську» епоху на північ і північний захід субконтиненту хвиль іраномовного населення (сучасні пуштуни, белуджі та ін.);
- формування монголоїдні груп населення на крайньому північному сході Індостану (II тис. до н.е.);
- міграції на о. Шрі-Ланка сингалів і дравідомовних тамілів, з поступовою асиміляцією аборигенного населення - веддів (I тис. до н.е.);
- навала на Північну і Центральну Індію в перші століття н.е. кочових племен гунів-ефталтів і гурджаров, які осіли потім на заході;
- мусульманське завоювання Індії вихідцями з Іраку і Сирії (с нач. VIII в. н.е.) і нові міграції місцевих племен;
- утворення імперії Великих Моголів (1526-1858);
- проникнення європейців на субконтинент і колонізація Індії.

Потім на основі лінгвістичної та антропологічної класифікацій слід коротко проаналізувати складний сучасний етнічний склад та етнічну структуру держав і народів Південної Азії, ознайомитися з сучасними етнічними процесами і міжетнічними конфліктами даного регіону. Також, рекомендується зупинитися на основних особливостях господарства та матеріальної й духовної культури, з урахуванням значної строкатості в природно-географічних умовах і культурних традиціях, а в результаті специфічному соціально-економічному розвитку окремих областей і, відповідно, різним ГКТ.

Друге питання семінарського заняття вимагає вивчення двох взаємопов'язаних проблем: виникнення і розвитку народів Передньої Азії, а також поступового формування сучасного етнічного складу населення Західної Азії. Перш за все, необхідно ознайомитися з межами досліджуваного регіону, поряд з гіпотезою про ранні етапи антропогенезу, які призвели до формування людини сучасного виду (зазначивши при цьому дискусійність цієї проблеми). Хоча саме в Східному Середземномор'ї

виявлені стоянки неандертальської людини в гротах Схул, Барадеї і Табун, та найбільш ранні неоантропи. Потім слід виділити основні віхи етнічної історії західно-азіатських народів, що призвели до формування сучасної складної етнічної картини:

- поява мезолітичних культур: натуфійської (Східне Середземномор'я) і зарзійської (Північний Ірак);
- епоха «неолітичної революції» - міграції людей з передгір'їв в алювіальні долини і зародження перших осередків цивілізації і держави (шумери в Південній Месопотамії, Вавілонське і Ассирійське царство в Дворіччі - III тис. до н.е.);
- виникнення держав, заснованих західними семітомовні народами: ханааней і фінікійці, євреї, амореї і арамеї (II-I тис. д н.е.); араби заселяють Аравійський півострів, де до цього мешкали сабеї і мінеї;
- створення держав автохтонними і індоєвропейськими народами Малої Азії і Вірменського нагір'я: хетти, хуррити і урарти, фрігійці і лідійці, вірмени (II тис. до н.е.);
- формування етносів в античну епоху і середні віки, які говорили на західно-іранських мовах: перси, таджики, курди, пуштуни та ін.;
- епоха арабського завоювання VII-VIII ст. н. е.;
- переселення в північно-західні області Передньої Азії з Середньої Азії тюркських народів (особливо тюрків-сельджуків в XI ст.). Після цього рекомендується проаналізувати на основі антропологічної та лінгвістичної класифікацій сучасний етнічний склад і сучасні етнічні процеси, що відбуваються в країнах досліджуваного регіону: Туреччині, Ірані, Афганістані, Лівані, Ізраїлі та ін.

Далі варто зупинитися на особливостях господарства та матеріальної культури народів Західної Азії, найбільш поширені господарсько-культурні типи (ГКТ): плужне землеробство і номадизм (кочове скотарство).

Література:

1. Основна до курсу
2. Древняя Индия. – М., 1997
3. История и культура Древней Индии. – М., 1990
4. Медведев Е.М. Очерки истории Индии до XIII в. – М., 1990
5. Шарма Рам Шаран Древнеиндийское общество. – М., 1987
6. Гусева Н.Р. Индия: общество и традиции. – М., 1990.
7. Снесарев А.Е. Этнографическая Индия. – М., 1981.
8. Аксянова Г.А., Золотарева И.М., Зубов А.А. Этническая одонтология Вьетнама как источник изучения взаимодействия монголоидных и экваториальных форм в Юго-Восточной Азии // Советская этнография. – 198 . – С.46-57
9. Традиционное мировоззрение у народов Передней Азии. – М, 1992.

10.Кирей Н.И. Этнография арабов Передней Азии и Северной Африки. – Краснодар, 1996.

Тема 9. Народи Західної Європи

1. Етнічна характеристика Західної Європи
2. Романська група
3. Германська група

Методичні рекомендації до теми:

У першому питанні семінарського заняття слід звернутися до характеристики процесу етногенезу народів Європи, відзначаючи своєрідні риси, властиві останнім і роль, яку вони відіграли у світовій історії. Разом з тим особливого розгляду потребують тенденції економічного і політичного об'єднання, яка намітилася в регіоні останнім часом. Основні етапи етнічної історії Європи можна проаналізувати використовуючи наступні напрями:

- поява предків сучасної людини на континенті на самому давньому етапі в період нижнього палеоліту (не пізніше 1 млн. років тому);
- заселення Європи в епоху верхнього палеоліту (40-13 тис. років до н.е.);
- диференціація господарства у європейців в різних районах континенту в період мезоліту (13-5 тис. років до н.е.);
- зародження і розквіт «егейської» (Крито-Микенської) цивілізації в Європі (3-2 тис. до н.е.) і міграції великих племен на континенті;
- розвиток грецької (еллінської) і римської цивілізацій, виникнення Римської імперії (2 тис. до н.е. - V ст. н.е.);
- велике переселення народів (III-IX ст. н.е.);
- вторгнення арабів на південний захід Європи та їх вплив на Піренейях (VIII ст. н.е.);
- міграції скандинавів з півночі на південь (IX-X ст.);
- завоювання турків-османів на південному сході континенту (XIV-XV ст.);
- етап утворення великих національних держав Західної Європи (XV-XVII ст.);
- імперії нового часу на континенті (XVIII-XX ст.);
- розпад імперій і світові війни в Європі (XX ст.).

Друге питання семінару передбачає короткий аналіз етнічного та мовного складу основних народів Європи, які відносяться головним чином до різних гілок індоєвропейської сім'ї. Розглядаючи сучасну ситуацію слід особливо приділити увагу імміграційним проблемам та внутрішньорегіональним міждержавним міграціям. У расовому відношенні європейське населення (крім саамів) відносять до європеїдної раси, причому зазвичай виділяють три групи антропологічних типів: північну, південну і перехідну. Їх слід вивчати за класичною схемою антропологічної класифікації, використовуючи головні расові ознаки (зріст, будова черепа, форма носа, колір шкіри, очей і волосся і т.д.). далі слід зупинитися на більш детальній характеристиці романської групи європейського населення (використовуючи вже складений алгоритм).

В останньому питанні таку ж характеристику слід дати германській групі.

Література:

1. Основна до курсу
2. Етнічна історія народів Європи: Зб. Наук. праць. – К., 2000.
3. Бромлей Ю. Этнография. – М., 1987.
4. Народы зарубежной Европы. – М., 1976.
5. Этнические процессы в странах зарубежной Европы. – М., 1970.

Тема 10. Теорія та практика міжетнічних комунікацій

1. Основні концепції етнокультурної взаємодії.
2. Типи, форми і результати міжетнічних контактів.
3. Поняття етнічного конфлікту, його ознаки та причини.
4. Типологія етнічних конфліктів.
5. Методи і форми регулювання етнічних конфліктів: теорія і практика

Методичні рекомендації до теми:

Міжнаціональні відносини - це область знання, що збігається у вітчизняній та зарубіжній етносоціології, і досліджує міжособистісний і міжгруповий рівень відносин етносів. Тому, вивчення теми слід почати з аналізу методологічних підходів до дослідження поведінки людей різних національностей в середовищі міжнаціональної взаємодії - а саме – функціоналі стичного і конструктивного. У даній темі позначено два головних види взаємодії між етносами – толерантне і конфліктне. Тому для аналізу динаміки міжетнічної взаємодії необхідно враховувати широкий спектр факторів, які впливають на неї -

історичних, політичних, культурних, ситуативних, соціально структурних і психологічних. Рекомендується будувати виступ і повідомлення на конкретних прикладах взаємодії народів.

Аналіз конфліктів між етносами також корисно починати з урахування чинників міжетнічної взаємодії, що передували конфліктам, а також етнічного ризику - ймовірності негативного впливу власне етнічного чинника на стійкість соціального і політичного простору. Корисно застосування міждисциплінарного підходу - залучення конфліктології до аналізу конфліктів між народами і способів розширення їх у конкретних умовах. Вивчення теми можна завершити обговоренням проблеми пошуку шляхів до міжетнічної толерантності. Тут рекомендується залучати в якості прикладу досвід зарубіжних країн у вирішенні конфліктів і створення толерантного соціально-етнічного простору.

Література

1. Основна до курсу
2. Гумилев Л.Н., Иванов К.П. Этнические процессы: два подхода к изучению // Социологические исследования. – 1992. - №1. – С.50-57.
3. Ахиезер А.С. Культурные основы этнических конфликтов // Этнографическое обозрение. – 1994. - №4. – С.115-125.
4. Тишков В.А. О природе этнического конфликта // Свободная мысль. – 1993. - №4. – С.4-15.
5. Степанов В.В. Угрозы этнической культуре: мнимые и реальные // Вестник Российской АН. – 1993. – Т.63. - №12. – С.1061-1066.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

ОСНОВНА

1. Тиводар М. Етнологія: Навч. посібник. – Львів, 2004.
2. Юрій М.Ф. Етнологія: Навч. посібник. – К., 2006.
3. Кафарський В.І., Савчук Б.П. Етнологія. Підручник. – К., 2006.
4. Садохин А.П. Этнология: Учебник. – М., 2001.
5. Константинова С.С. Этнология. Конспект лекций. – Ростов н/Дону, 2005.
6. Этнология. Учебник для высших заведений / Под ред. Г.Е. Маркова и В.В. Пименова. – М., 2007.
7. Основы этнологии. Учебное пособие для студентов университетов / Под ред. В.В. Пименова. – М., 2007.
8. Тавадов Г.Т. Этнология. Учебник. – М., 2009.
9. Тавадов Г.Т. Этнология. Современный словарь-справочник. – М., 2007.
10. Жуков В.И., Тавадов Г.Т. Большой этнологический словарь. – М., 2010.
11. Этнография / Под ред. Ю.В. Бромлей, Г.Е. Маркова. – М., 1982.
12. Сервье Ж. Этнология. – М., 2004.
13. Зорин А.Н. Основы этнографии. Учебное пособие. – Казань, 1994.
14. Итс Р.Ф. Введение в этнографию: Учеб. пособие. – Л., 1991.
15. Лурье С.В. Историческая этнология: Учеб. пособие для вузов. – М., 1998.
16. Основы этнографии. – М., 1968.
17. Дельеж Р. Нариси з історії антропології. Школи. Автори. Теорії. – К., 2008.
18. Токарев С.А. История зарубежной этнографии. – М., 1978.
19. Этнография за рубежом. – М., 1979.
20. Этнография и смежные дисциплины. Этнографические субдисциплины. Школы и направления. Методы. – М., 1988.
21. Этнографическое изучение знаковых средств культуры. – Л., 1989.
22. Бромлей Ю.В., Полольный Р.Г. Человечество – это народы. – М., 1990.
23. Бромлей Ю.В. Современные проблемы этнографии. – М., 1981.
24. Бромлей Ю.В. Этнос и этнография. – М., 1973.
25. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса. – М., 1983.
26. Гумилев Л.Н. География этноса в исторический период. – Л., 1990.
27. Белановская Т.Д. История первобытного общества и основы этнографии. – Вып. 1-2. – Л., 1964-1967.
28. Глушко М.С. Методика польового етнографічного дослідження: Навч. посібник. – Львів, 2008.
29. Опрацювання та оформлення польових етнографічних матеріалів для задачі в архів на зберігання. – Львів, 2007.
30. Расы и народы. – Вып. 17-20. – М., 1987-1990.
31. Материальная культура. – М., 1989.
32. Исчезнувшие народы. – М., 1988.

33. Народы мира. – М., 1988.
34. Страны и народы Востока. – Вып. 25-27. – М., 1987-1991.
35. Шкляр Л.Е. Этнос. Культура. Личность. – К., 1992.
36. Фольклор и этнография. Проблема реконструкции фактов традиционной культуры. – Л., 1990.
37. Этничность. Национальные движения. Социальная практика. – СПб, 1995.
38. Опыт этносоциального исследования образа жизни. – М., 1980.
39. Роль географического фактора в истории докапиталистических обществ. – М. 1984.
40. Этнос в доклассовом и раннеклассовом обществе. – М., 1982.
41. Ранние формы социальной стратификации. – М., 1993.
42. Алексеев В.П. География человеческих рас. – М., 1974.
43. Алексеев В.П. Этногенез. – М., 1986.
44. Баронин А.С. Этническая психология. – К., 2000.
45. Концепции зарубежной этнологии. – М., 1976.
46. Культура и этнос // www.gumer.info

ДОПОМІЖНА ЛІТЕРАТУРА

1. Агеева Р.А Страны и народы: происхождение названий. – М., 1990.
2. Еремина В.И. Ритуал и фольклор. – Л., 1991.
3. Кабо В.Р. Первобытная доземледельческая община. – М., 1986.
4. Кабо В.Р. Происхождение и ранняя история аборигенов Австралии. – М., 1969.
5. Кабо В.Р. Тасманийцы и тасманийская проблема. – М., 1975.
6. Пессель М. Золото муравьев. – М., 1989.
7. Традиционное мировоззрение у народов Передней Азии. – М, 1992.
8. Мир по-японски. - СПб., 2000.
9. Арутюнов С. А., Шебеньков В.Г. Древнейший народ Японии: судьбы племени айнов. – М., 1992.
10. Елисеєфф В., Елисеєфф Д. Японская цивилизация. – Екатеринбург, 2005.
11. Крюков М. В. и др. Этническая история китайцев на рубеже средневековья и нового времени. – М., 1987.
12. Зарубежный Дальний Восток. – Владивосток, 1990.
13. Сидихменов В. Я. Китай. Общество и традиции. – М., 1990.
14. Луконин В. Г. Древний и раннесредневековый Иран – М., 1987.
15. Гусева Н.Р. Индия: общество и традиции. – М., 1990.
16. Снесарев А.Е. Этнографическая Индия. – М., 1981.
17. Роуз Ф. Аборигены Австралии. – М., 1989.
18. Пучков П. И. Этническое развитие Австралии – М., 1987.
19. Пучков П.И. Население Океании. Этнографический обзор. – М., 1967.
20. Пути развития Австралии и Океании. – М., 1981.
21. Дзенискевич Г.И. Атапаски Аляски: очерки материальной и духовной культуры кон. XVIII – нач. XX вв. – Л., 1987.

22. Америка после Колумба. – М., 1992.
23. Рубель В.А. История цивилизаций доколумбовой Америки. – К., 2005.
24. Березкин Ю. Е. Голос дьявола среди снегов и джунглей. Истоки древней религии. – М., 1987.
25. Галич М. История доколумбовых цивилизаций – М., 1989.
26. Коренное население Северной Америки в современном мире. – М., 1990.
27. Народы Америки. В 2-х т. – М., 1959.
28. Проблемы истории и этнографии Америки. – М., 1979.
29. Хаген Виктор В. фон. Ацтеки, майя, инки. – М., 2004.
30. Дворчик В. Здравствуй, Таити! – М., 1988.
31. Арсеньев В.Р. Звери – боги – люди. – М., 1991.
32. Линдبلاد Я. Человек – ты, я и первозданный. – М., 1991.
33. Асоян Б.Р. Все еще удивительная Африка. – М., 1987.
34. Africana. Африканский этнографический сборник. – Л., 1980.
35. Народы Африки. – М., 1954.
36. Петрухин В.Я., Раевский Д.С. Очерки истории народов России в древности и раннем средневековье. – М., 1998.
37. Народы России: энциклопедия / Ред. Пешков В. - М., 1994.
38. На путях из земли Пермской в Сибирь / Отв. ред. Александров В. – М., 1989.
39. Богораз-Так В. Материальная культура чукчей. – М., 1991.
40. Гаер Е. А. Традиционная бытовая обрядность нанайцев. – М., 1991.
41. Радлов В. В. Из Сибири: страницы дневника. – М., 1989.
42. Шервуд Е.А. От англосаксов к англичанам. – М., 1988.
43. Этнография восточных славян. – М., 1987.
44. Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. праць. - К, 2000.
45. Мельников А.С. Картина славянского мира: взгляд из Восточной Европы. – СПб., 1999.
46. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху. – К., 2006.
47. Борисова О.В. Категория этничности как эпистемологический феномен // Общественные науки и современность. – 2003. - №2. – С. 122-128.
48. Пыпин А.Н. Как понимать этнографию // Этнографическое обозрение. – 1994. - №4. – С.89-100.
49. Гулдин Г. Антропология под другим именем: эффект «старшего брата» // Этнографическое обозрение. – 1994. - №1. – С.91-102.
50. Семенов Ю.И. Этнология и гносеология // Этнографическое обозрение. – 1993. - №6. – С.3-20.
51. Козлов В.И. Между этнографией, этнологией и жизнью // Этнографическое обозрение. – 1992. - №3. – С.3-14.
52. Артановский С.Н. Этноцентризм и «возврат к этничности»: концепции и действительность // Этнографическое обозрение. – 1992. - №3. – С.15-23.
53. Бромлей Ю.В. Человек в этнической (национальной) системе // Вопросы философии. – 1988. - №7. – С.16-28.

54. Шмелева М.Н. Полевая работа и изучение современности // Советская этнография. – 1985. - №3.
55. Токарев С.А. К методике этнографического изучения материальной культуры // Советская этнография. – 1970. - №4.
56. Ванштейн С.И. Еще раз о полевом исследовании традиционной культуры // Советская этнография. – 1986. - №1.
57. Марчик М. Польові дослідження: проблема достовірності й порозуміння // Народна творчість та етнографія. – 2003. - №5-6.
58. Боряк О. Емпіричні дослідження як „ризик шкоди”: теорія і практика впровадження принципів етики польової роботи // Народна творчість та етнографія. – 2003. - №5-6.
59. Мушкетяк Л. Угорська етнографія та фольклористика на зламі століть // Народна творчість та етнографія. – 2002. - №3.
60. Файн Е. Розвиток виконавського підходу в американській фольклористиці // Народна творчість та етнографія. – 2002. - №3.
61. Ясевич З. Розвиток сучасної етнології в Польщі // Народна творчість та етнографія. – 2002. - №4.
62. Османов М.О. Некоторые вопросы изучения хозяйственно-культурных типов // Советская этнография. – 1991. - №2. – С.52-61.
63. Бромлей Ю.В. К вопросу о сущности этноса // Природа. – 1970. - №2. – С.51-55.
64. Гумилев Л.Н. Этногенез и этносфера // Природа. – 1970. - №1-2. –
65. Машбиц Я., Чистов К. Еще раз к вопросу о двух концепциях этноса // www.scepsis.ru
66. Лісовий В. Етнос і нація // Вісн. АН України. – 1993. - №10. – С.47-58.
67. Токарев С.А. Обычаи и обряды как объект этнографического исследования // Советская этнография. – 198 . - №3. – С.26-35.
68. Гумилев Л.Н., Иванов К.П. Этнические процессы: два подхода к изучению // Социологические исследования. – 1992. - №1. – С.50-57.
69. Ахиезер А.С. Культурные основы этнических конфликтов // Этнографическое обозрение. – 1994. - №4. – С.115-125.
70. Тишков В.А. О природе этнического конфликта // Свободная мысль. – 1993. - №4. – С.4-15.
71. Степанов В.В. Угрозы этнической культуре: мнимые и реальные // Вестник Российской АН. – 1993. – Т.63. - №12. – С.1061-1066.
72. Кузнецов С.В. Стабильность и динамика в земледельческих традициях // Советская этнография. – 1991. - №3. – С.93-101.
73. Кабо В.Р. Модель мира у охотников и собирателей // Природа. – 1988. - №3. – С.26-31.
74. Лонгинов А.Б. Этнос и территория в Евразийской геостратегии // Военная мысль. – 1993. - №5. – С.20-25.
75. Гуляев В.И. Майя: закат великой цивилизации // Природа. – 1987. - №6. – С.54-64.
76. Кон И.С. Материнство и отцовство в историко-этнографической перспективе // Советская этнография. – 1987. - №6. – С.26-37.

- 77.Кнорозов Ю.В. Шаманский зикр в подземелье Мазлумхан-сулу // Этнографическое обозрение. - 1994. - №6. – С.91-96.
- 78.Тендрякова М.В. Примитивно ли первобытное сознание // Одиссей. – М., 2001. – С.337-350.
- 79.Михайлова Н.Р. Походження і розвиток інституту „шаманів” у суспільстві мисливців на оленя // Археологія. – 1994. - № . – С.19-29.
- 80.Аксянова Г.А., Золотарева И.М., Зубов А.А. Этническая одонтология Вьетнама как источник изучения взаимодействия монголоидных и экваториальных форм в юго-восточной Азии // Советская этнография. – 198 . – С.46-57.
- 81.Ольдерогге Д.А. Трагедия Эсхила «Умоляющие» в свете этнографии // Вестник древней истории. – 1989. - №1. – С.132-137.
- 82.Цивилизация доколумбовой Мезоамерики: новые открытия и новые интерпретации (Международный круглый стол) // Вестник древней истории. – 1991. - №2. – С. 89-144.
- 83.Козлов В.И. О понятии этнической общности // Советская этнография. – 1967. - №2. – С.100-111.
- 84.Козлов В.И. Типы этнических процессов и особенности их исторического развития // Вопросы истории. – 1968. - №9. – С.95-109.
85. Амелин В. Этнополитические конфликты: типы и формы проявления, региональные особенности // www.gumer.info

ДЖЕРЕЛА

1. Леві-Строс К. Структурна антропологія. – К., 2000. (або будь-яке видання)
2. Леви-Стросс К. Путь масок. – М., 2000.
3. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление. – Будь-яке видання
4. Фрейд З. Тотем и табу. – СПб., 2006 (або будь-яке видання)
5. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – М., 2007. (або будь-яке видання)
6. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії. В 2-х т. – Т.1. – К., 1995. (або будь-яке видання)
7. Хейзинга Й Homo Ludens. – М., 1992.
8. Элиаде М. Тайные общества. Обряды инициации и посвящения. – М.-К., 2002.
9. Фрезер Д.Д. Фольклор в Ветхом Завете. – М., 1986 (або будь-яка ынша работа)
- 10.Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя: Тотемна система в Австралії. – К., 2002.
- 11.Мердок Дж. П. Социальная структура. – М., 2003.
- 12.Рэдклифф-Браун А.Р. Структура и функция в примитивном обществе. – М., 2001.
- 13.Тайлор Э.Б. Первобытная культура. – М, 1989.

ОРІЄНТОВНА ТЕМАТИКА КУРСОВИХ РОБІТ

1. Етнографічний метод в соціології та соціальній антропології.
2. Звичаєво-правові норми в традиційній культурі.
3. Гендерні аспекти традиційної культури.
4. Етнографія дитинства: проблеми соціалізації т інкультурації.
5. Дослідження «іншого» в етнології: можливості включення в інокультурне середовище.
6. Весільний обряд: структура і функції.
7. Раса в етнологічних теоріях та ідеологіях.
8. Етнічна територія: етнографічне трактування поняття.
9. Етнографічні мотиви в сучасній повсяденній культурі.
10. Сучасні дослідження шаманізму Сибіру.
11. Динаміка змін етнічного складу регіонів Росії.
12. Міжетнічна взаємодія в сучасних суспільствах.
13. Етнодемографічні тенденції в сучасному світі.

ПИТАННЯ ДЛЯ СЕМЕСТРОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ

1. Етапи становлення етнології як науки. Галузі сучасної етнології.
2. Предмет і методи дослідження в етнології.
3. Історія етнології. Еволюціонізм, диффузіонізм і соціологічна школа: основні положення, переваги і недоліки.
4. Функціоналізм. Американська школа історичної етнології Ф. Боаса.
5. Етнопсихологічна школа та «психоаналітична» теорія З.Фрейда.
6. Культурний релятивізм, структуралізм та неоеволюціонізм.
7. Сучасне становище в етнології. Постмодернізм в етнології.
8. Поняття етносу та етнічності.
9. Примордіалізм, конструктивізм та інструменталізм.
10. Теорії етносу у радянських історіографії та сучасній російській та українській етнології.
11. Етнічна класифікація.
12. Етногенез: рушійні сили та основні фактори. Етногенез та антропогенез. Теорія пасіонарності Л. Гумільова.
13. Особливості традиційного мислення. Основні риси традиційної культури. Звичай та ритуал.
14. Теорії заселення американського континенту.
15. Етнічний та конфесіональний склад населення Африки.
16. Основні господарсько-культурні типи Африки.
17. Європейська колонізація як фактор етногенезу корінного населення Африки.
18. Особливості матеріальної та духовної культури африканських етносів.
19. Теорії заселення американського континенту.
20. Етнічна історія, матеріальна та духовна культура народів Америки.
21. Історія вивчення народів Сибіру.
22. Основні риси етнічності народів Східного та Західного Сибіру.
23. Загальна характеристика східноазійського регіону.
24. Етнічна історія та сучасна етнічна ситуація в Китаї.
25. Походження японського етносу. Сучасна ситуація.
26. Загальна характеристика народів Західної Азії.
27. Особливості етнічної історії Західної Азії.
28. Етнічна історія і сучасна етнічна ситуація у Південній Азії.
29. Загальна характеристика народів Південно-Східної Азії.
30. Етапи етнічної історії народів Західної і Центральної Європи.
31. Доєвропейське населення. Поява індоєвропейців.
32. Антропологічний склад та етнічна історія народів Північної та Південної Європи.
33. Слов'янські народи Центральної та Південно-Східної Європи.
34. Етногенез слов'янських народів Центральної та Південно-Східної Європи: гіпотези про прабатьківщину слов'ян.

35. Східнослов'янські народи: походження, антропологічні типи, матеріальна та духовна культура.
36. Історія заселення австралійського континенту.
37. Господарсько-культурні типи народів Австралії та Океанії.
38. Традиційна соціальна структура народів Австралії та Океанії. Ранні державні утворення у народів Полінезії.
39. Поняття міжетнічної комунікації. Етнічні процеси в сучасному світі. Етнічні конфлікти: типологія, форми і способи врегулювання.

ДОДАТКИ

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Аборигени (від лат. Aborigines = ab origine – «від початку») - корінні жителі певної території, що проживають в ній з давніх часів. Див. Автохтони.

Австралопітек - викопна людиноподібна мавпа, близька до предкової форми людини; його залишки знайдені в Південній, Східній і Центральній Африці.

Автономізація - становлення самобутності, унікальності етносу.

Автономія - в етнічних відносинах право самостійного управління життєво важливими проблемами свого етносу відповідно до існуючої в даній державі конституції.

Автостереотип – стійкість уявлення етносу про свої якості.

Автохтони (від гр. Autos - сам і chthon - земля) - первісне населення тієї чи іншої землі.

Адаптація - пристосування функцій організмів до умов існування. В етнології процес активного пристосування етнічних груп до змін природного або соціально-культурного середовища.

Аккультурація - процес надбання одним народом тих чи інших форм культури іншого народу, що відбувається в результаті взаємодії цих народів.

Акматична фаза - у Л. Гумільова - друга фаза етногенезу, у якій пасіонарна напруга досягає максимуму, період громадянських воєн і смути.

Актуалізм (термін Л. Гумільова від. лат. Actualis - справжній, сучасний) - властивість людської натури, якій притаманна активна діяльність сьогодні, при повній байдужості й забутті минулого і небажанні думати про майбутнє. Див. інші різновиди: пасеїзм, футуризм.

Альтруїзм - безкорислива турбота про благо інших, готовність пожертвувати своїми особистими інтересами для інших.

Анімізм - віра в духовні істоти, душі і духів, одна з первинних форм релігії.

Анклав - територія або частина території однієї держави, оточена з усіх боків територією іншої держави.

Аномія - відсутність чіткої системи соціальних норм, руйнування єдності

культури, внаслідок чого життєвий досвід людей перестає відповідати нормам суспільного життя.

Антропогенез - (з гр. Antropos - людина і henetis - виникнення) - процес виникнення і формування фізичного типу людини.

Антропологія - наука про походження і еволюцію фізичної організації людини та її рас. Іноді розуміється як сукупність наук про людину, включаючи етнографію, культурну та соціальну антропологію.

Апартеїд – політика жорсткої расової дискримінації, принцип роздільного проживання представників різних етнорасових груп.

Ареал етнокультурний (з лат. Агеа - простір, зона поширення видів тварин, рослин, корисних копалин, етносів і т.д.) - історико-географічна місцевість, де народи культурно освоюють простір і проявляють себе як цивілізовані типи суб'єктів історії.

Арії - назва суперетнічної спільноти, яка розселилася протягом II тис. до н е. в Європі та Азії. Інша назва індоевропейці. Арій - від санскритського агуа: 1) благородний, вірний, доброзичливий; 2) представник однієї з трьох вищих каст; 3) «старійшина померлих предків», тобто родоначальник, а також ім'я одного з арійських Богів.

Архетип - неусвідомлювана базова схема уявлень, спільна для всіх людей, незалежно від їх етнічної приналежності, мови, культурних традицій і т.д.

Асиміляція (від лат. Assimilatio - уподібнення) - поглинання сильнішим етносом іншого більш слабкого, при чому слабкіший повністю забуває своє походження, мову і звичаї.

Атрофія національної психіки (від гр. Atrofia - втрата якого-небудь почуттів або властивості, дослівно «голодування, в'янення») - послаблення, притуплення почуття приналежності до свого етносу або відсутність національного світосприйняття.

Батьківщина етнічна - місце народження та проживання етносу (див. Також: етнокультурний ареал).

Біблія (від гр. Biblia - книга) - культова книга (Святе Письмо) світової релігії

християнства та (частково, Старий Заповіт) етнічної релігії іудаїзму.

Бікультуралізм - своєрідний сплав культур різних етносів, що виникає, як правило, в результаті аккультурації, при якому між різнорідними етнічними елементами виникає своєрідний розподіл сфер впливу.

Білінгвізм - функціонування двох мов для обслуговування потреб етнічного колективу та його окремих членів; відрізняється від простого знання ще однієї мови нарівні з рідним і припускає можливість користуватися різними мовами в різних життєвих ситуаціях.

Біосфера (дослівно «область життя») - це: 1) біомаса всіх живих істот; 2) продукти їхньої життєдіяльності (грунти, кисень, повітря, залишки тварин і рослин, які загинули давно і забезпечили для нас можливість існування).

Біхевіоризм - один з напрямів в американській психології початку ХХ ст., Важає предметом психології поведінку, під якою розуміються чисто фізіологічні реакції на стимули.

Брахикефалія - люди, у яких співвідношення ширини голови до її довжини у відсотках («головний показник») більше 80, «короткоголовість».

Веди - давньоарійські релігійні знання, які склалися протягом II - початку I тис. до н. е. в усній формі, а записані були санскритською мовою, яка зберігає багато спільноарійських (індоевропейських) рис.

Волховник - книга волхвів, служителів слов'янських етнічних культів, священиків.

Генезис - походження, виникнення; процес утворення та становлення явищ.

Генотеїзм (від гр. Genos - рід, походження і Theos - Бог, дослівно: «генеалогія, походження Богів») - релігійна система, в якій вироблена певна ієрархія Богів, від Бога-Отця до синів, які правлять різними сферами буття, природою і життям людей, і мають різні імена.

Геноцид - знищення окремих груп населення за расовими, національними та релігійними мотивами.

Герменевтика - тлумачення культурних текстів, серед яких можуть бути не тільки писемні джерела, а й будь-які предмети і явища культури.

Гетерогенність - неоднорідність за складом.

Гетто - спочатку частина міста, відведена для поселення євреїв; позначення району міста, в якому селяться певні етнічні меншини, нерідко скривджені або відчують соціальний дискомфорт в іноетнічному оточенні.

Гіпертрофія національної психіки (від гр. префікса *hyper*-надмірність і *trofi* - харчування, їжа) - перебільшене, надмірне почуття етнічності, що супроводжується агресивним ставленням до інших етносів.

Глобалізація життя (від лат. *Globus* - куля) - об'єднання людей без уваги до різних видів зв'язків, що призводить до змішання і злиття етносів з дуже відмінними ментальністю та культурами.

Гомеостаз (етнічний) - етнос, що знаходиться в рівновазі з природою.

Гомогенність етнічна, релігійна (від гр. *homogenis* - однорідний, те, що знаходить однакові властивості) - якість, властива етнічним спільнотам, які складаються виключно з осіб своєї нації, або релігійним громадам одного віросповідання.

Господарсько-культурний тип - певний комплекс особливостей господарства і культури, складений історично у різних народів, що знаходяться на близьких рівнях соціально-економічного розвитку і що мешкають в подібних умовах середовища.

Девіантна модель розвитку - напрям змін, що суперечить прийнятим у суспільстві традиціям, нормам і формам.

Деетнізація - процес втрати народом чи його окремими представниками своїх етнічних рис; починається з втрати рідної мови, потім - національної самосвідомості та етнічної ідентифікації.

Демографія - наука про народонаселення, закономірності його розвитку, структуру та розподіл на певних територіях.

Депортація - насильницьке переселення груп населення або навіть цілих народів з їх етнічної батьківщини або території тривалого проживання.

Десеґрегація - скасування, усунення сегрегації, відмова від політики, що розділяє населення за расовою ознакою.

Деїцид (від лат. Deus - Бог, і caedo - вбиваю, знищую, тобто дослівно «боговбивство») - цілеспрямоване (насильницьке) знищення етнічної релігії.

Дискримінація національна (від лат. Discrimino - розрізняю, розділяю) - певні утиски або обмеження, позбавлення прав, які здійснює панівний етнос по відношенню до підпорядкованого.

Дискримінація релігійна - переслідування або обмеження прав, які здійснюють представники світових релігій та урядові установи по відношенню до представників інших віросповідань (переважно етнічних).

Діффузіонізм - напрям в етнології, вивчає просторові характеристики культури та запозичення культурних елементів.

Доліхокефалія - люди, у яких співвідношення ширини голови до її довжини у відсотках («головний показник») менше 75,9 длинноголовість.

Діаспора - перебування значної частини народу (етнічної спільності) поза країною його походження.

Діахронічний підхід - метод дослідження, який розглядає історичний розвиток кожного з елементів мови і системи мови в цілому як предмет лінгвістичного вивчення.

Діахронії - еволюція, зміна станів у часі.

Еволюціонізм - напрям у вивченні культур, перші теорія культури, в основі - еволюційно-прогресивний характер історико-культурного процесу.

Егоцентризм - принцип, що ставить в центр усього всесвіту індивідуальне Я людини; крайня форма індивідуалізму й егоїзму.

Екзогамія - шлюби з представниками інших етносів (тобто зовнішні, за межами свого етносу).

Екос включає в себе економіку і територію з природними та кліматичними та екологічними особливостями (рідна земля).

Еміграція - виїзд в силу тих чи інших причин громадян зі своєї держави.

Ендогамія - шлюби, які здійснюються з представниками тільки свого етносу (тобто внутрішні, в середині свого етносу).

Енергія етнічна (з гр. Enerheia - діяльність, рухливість) - це сукупність і

взаємодія енергій всіх представників даного етносу.

Епікантус - складка шкіри верхньої повіки у внутрішнього кута ока у монголоїдів, що прикриває слізний горбок.

Етнікос - вся сукупність розселених у всьому світі представників того чи іншого етносу.

Етнічна компетентність - етнічна обізнаність і здатність людини ототожнювати себе з тим чи іншим етносом.

Етнічна культура - це сукупність матеріальних і духовних цінностей, вироблених певним етносом протягом його історії на його власній території засобами етнічного самовираження (рідна мова, рідна релігія) і не включає імпортованих зразків (напр., Світові релігії).

Етнічна пам'ять - здатність етнічних одиниць (груп, національних меншин, народів) відтворювати своє минуле.

Етнічна ідентифікація - причислення себе до групи людей певної національності.

Етнічна морфологія - сукупність анатомічних особливостей і форм, властивих тому чи іншому етносу.

Етнічна спільність - будь-яка спільність, яка складається на певній території серед людей, що знаходяться між собою в реальних соціально-економічних зв'язках, що говорять на взаємопонімаемій мовою, що зберігають протягом свого життєвого шляху відому культурну специфіку і усвідомлення себе окремою самостійною групою.

Етнічна парціація - поділ єдиного етносу на кілька більш-менш рівних частин.

Етнічна фузія - злиття кількох раніше самостійних народів, споріднених мовою і культурою, в єдиний новий, більш великий етнос.

Етнічне - культурно-історичний феномен, своєрідність, яка відрізняє один народ від іншого, що є основою формування нації.

Етнічні звичаї та традиції - компоненти психічного складу етносу, об'єктивують суб'єктивні уявлення про норми поведінки, що передаються з

покоління в покоління.

Етнічні почуття - емоційне ставлення людей до своєї етнічної спільності та її інтересам, а також до інших етносів і їхнім інтересам.

Етнічний імператив поведінки - ідеальний принцип ставлення етнічного колективу до індивіда.

Етнічний контакт - процес взаємодії двох і більше етносів чи різних рангів етнічної ієрархії.

Етнічний конфлікт - форма цивільного, політичного або збройного протиборства, в якій сторони або одна зі сторін мобілізуються, діють і страждають за принципом етнічних відмінностей.

Етнічний стереотип - спрощений, схематизований, емоційно забарвлений і надзвичайно стійкий образ будь-якої етнічної групи або спільності, що легко розповсюджується на всіх її представників (етнічний образ); схематизована програма поведінки, типова для представників будь-якого етносу.

Етнічний темперамент - зовнішнє вираження національного характеру, найбільш яскраво проявляється в особливостях спілкування (темп мови, рухи, жести, дистанція тощо).

Етнічний характер - цілісна структура, що відображає специфіку історично сформованих властивостей психіки, які відрізняють один етнос від іншого.

Етнічні меншини - частина етносу, відокремлена від основного етнічного масиву і проживає у іншоетнічному оточенні; не слід ототожнювати з нечисленними народами.

Етнічна самосвідомість - усвідомлення індивідами приналежності до певної етнічної спільноти.

Етнічне свідомість - сукупність ментальних уявлень етнічної спільності про своє місце в світі, що включає соціально-психологічні установки та стереотипи.

Етнічність - сукупність характерних культурних рис етнічної групи; форма соціальної організації культурних відмінностей.

Етногенез (від гр. Ethnos - плем'я, рід, народ і henetis - походження,

породження) - сукупність історичних явищ і процесів, пов'язаних з формуванням специфічних людських спільнот, етносів, які володіють стійкими ознаками, що проявляються в особливостях господарювання, мови, культури та психології.

Етногенетична міксація - злиття народів, не пов'язаних спорідненістю, в новий етнос.

Етнографія - частина етнології, описовий рівень етнологічних досліджень, що фіксує культурно-побутові та соціальні відмінності між народами.

Етнокультурогенез - це походження і розвиток етнічної культури в її зв'язках з походженням і розвитком самого етносу.

Етнокультурна ідентичність - процес ототожнення індивідом себе з етнічною спільністю, що дозволяє йому засвоїти необхідні стереотипи поведінки, вимоги до основних культурних ролям.

Етнокультурна компетентність особистості - це здатність людини вільно орієнтуватися у світі значень культури свого етносу, вільно розуміти мову («коди», «шифри») цієї етнокультури і вільно творити цією мовою.

Етнологія - наука, що вивчає процеси формування і розвитку різних етнічних груп, їх ідентичність, форми їх культурної самоорганізації, закономірності їх колективного поведінки і взаємодії, взаємозв'язку особи й соціального середовища.

Етнонім - назва етносу - самоназва і назва, яку їй дають інші народи.

Етнос - історично сформована на певній території стійка сукупність людей, що володіє загальними, відносно стабільними особливостями культури (у тому числі мови), а також усвідомленням своєї єдності і відмінності від усіх інших подібних утворень (самосвідомістю), що зафіксоване в самоназві (етнонімі).

Етносфера Землі - частина біосфери Землі, яку складають етноси як біологічне, історико-культурне та географічне явище.

Етнофор - індивід як носій етнічної свідомості.

Етноцентризм - уявлення про перевагу свого народу над усіма іншими,

перевагу інтересів свого етносу перед іншими.

Етологія - один з напрямів у вивченні поведінки тварин.

Етос - квінтесенція культури, система ідеалів, цінностей, що домінують у кожній конкретній культурі і контролюючих поведінку її членів.

Звичай - стереотипізувати форма поведінки, пов'язана з діяльністю, що має практичне значення, з регулюванням повсякденного життя, нежорстко фіксована програма поведінки.

Звичай етнічний - традиції, звичаї, обряди, свята, тобто - всі пов'язані з минулим і сучасним родинні і суспільні явища етнічного походження, які супроводжують етнічне життя і зберігають духовну культуру народу.

Ідентифікація - ототожнення, перенесення особистісних якостей іншої людини на себе, прагнення виробити в собі ті якості, якими володіє обраний зразок.

Іммігрант - іноземець, який прибув в яку-небудь країну на постійне проживання.

Імміграція - складова частина міграції населення, що характеризується в'їздом в іншу країну.

Індіанізм - течія, яке стверджує, що індіанська раса - найкраща і вища, тільки чистокровні індіанці мають право жити на індіанській землі.

Ініціації - обряди посвячення в первісному суспільстві, пов'язані з переведенням юнаків та дівчат у віковій клас дорослих чоловіків і жінок.

Інкультурація - процес входження людини в культуру, оволодіння етнокультурним досвідом.

Інтеграція - в міжкультурному взаємодії збереження різними групами притаманних їм культурних індивідуальностей, але об'єднання їх в одне суспільство на інших підставах.

Інструменталізм - підхід до визначення етносу і етнічності, не цікавиться об'єктивною основою існування етносу, а лише тією роллю, яку він виконує в культурі.

Когнітивна антропологія - напрям в антропології, що розглядає особливості

мислення та пізнання представниками різних етносів і рас в умовах різних культур.

Колоніалізм - політичне, економічне і духовне поневолення країн, як правило, менш розвинених у соціально-економічному відношенні.

Компліментарність - взаємна симпатія (антипатія) індивідів, що визначає поділ на «своїх» і «чужих».

Конвергенція - сходження, зближення.

Конвіксія - (у Л. Гумільова) - група людей з однохарактерним побутом і сімейними зв'язками, інколи переходить в субетнос.

Консолідація - усталення, зміцнення окремих осіб, груп, організацій для посилення боротьби за спільні цілі.

Консорції - (у Л. Гумільова) - група людей, об'єднаних на короткий час однією історичною долею; або розпадається, або переходить в конвіксії.

Конструктивізм - підхід до визначення етносу і етнічності, який вважає етнічність найширшою категорією соціальної ідентичності, ситуативним феноменом, підкреслює договірний характер кордонів між етнічними категоріями.

Контактна етнічна спільність - об'єднань протоетносів із загальними культурно-господарськими і образно-емоційними особливостями при ширшому розселенні споріднених мовно-культурних етноспільнот, які зберігають стали контакти між собою.

Контркультура - напрям розвитку в будь-якої етнічної культурі, що протистоїть вже складеній духовній атмосфері сучасного суспільства.

Конфесійний - віросповідний, церковний.

Конфесія (від лат. Confessionalis - віросповідній) - приналежність до якої Церкви чи релігійної організації. Конфесія не тотожна віросповіданню.

Конфігурація культури - особливе поєднання елементів культури, що додає специфічну своєрідність даної культурі.

Конформізм - пристосування, пасивне прийняття існуючого порядку речей, пануючих думок і т.п.

Коран - культова книга (Святе Письмо) світової релігії іслам (мусульманство).

Корінний етнос - аборигенний народ, який веде традиційний спосіб життя.

Космополітизм - заперечення національної окремішності, обмеженості і замкнутості, прагнення до створення наднаціональних товариств, до світу без етнічних та державних кордонів.

Краніологія - розділ антропології та зоології, що вивчає черепа (варіації розмірів і форм черепа і його частин, а також особливості його будови) людей і тварин.

Кроманйонці (або неоантропи - дослівно «нові люди») - люди, які жили в епоху пізнього палеоліту (близько 40 тис. років тому), викопні рештки яких знайдені в гроті Кро-Маньйон у Франції.

Ксенофобія - вороже ставлення до іноземців і до всього чужого - мови, способу життя, стилю мислення і т.п.

Культура - внебіологічески вироблений і передаваний спосіб людської діяльності, адаптивний механізм, що полегшує людині життя у світі.

Культурний релятивізм - затвердження рівноправності всіх типів культур, відмова від виділених систем культурних цінностей.

Лінгвократія (від лат. Lingua - мова і kratos - сила, влада: дослівно «мововладдя») - примусове (іноді, насильницьке) впровадження єдиної офіційної (державної) мови для всіх об'єднаних чи поневолених народів.

Лінгвоцид (від лат. Lingua - мова і caedo - вбиваю дослівно: «мововбивство») - заходи імперського уряду або завойовників-окупантів, спрямовані на знищення мови місцевого населення, насамперед: у державній документації, засобах масової інформації, в науці, літературі, культурі, що згодом стає причиною зникнення мови і в побутовому спілкуванні.

Магія - загальне позначення обрядів, пов'язаних з вірою в надприродний вплив людини на предмети природи, тварин і людини; нерозривно пов'язана з міфом і міфологією.

Макроетнічне співтовариство - співтовариство, яке утворюється в

результаті більш широкого розселення контактних етнічних спільнот, причому відбувається урізноманітнення господарсько-культурних типів і мовна диференціація.

Маргінальність - стан людини або групи людей, відірваних від звичного середовища і способу життя, які не прийняли нового та знаходяться в проміжному, прикордонному стані.

Масова культура - сукупність загальносвітових елементів культури, вироблених промисловим способом.

Матрилінійність - заснована на спорідненості по материнській, жіночій лінії система рідства.

Міжетнічні комунікації - обмін між двома або більше етнічними спільнотами, матеріальними та духовними продуктами їх культурної діяльності, здійснюваної в різних формах.

Міграція населення - переміщення населення, пов'язане зі зміною місця проживання.

Міф - сказання; уявлення давніх народів про походження світу, явища природи, про богів і легендарних героїв; виникали у всіх народів на ранній стадії розвитку для пояснення явищ природи.

Міфологічне мислення - це образне уявлення про навколишню дійсність, яке ґрунтується на етнічному моделюванні світу, традиціях співставлення явищ у системі «космос – хаос» і вираз його власними етнічними мовними засобами.

Менталітет - відносно цілісна сукупність думок, вірувань, що створили картину світу і скріплюють єдність культурної традиції етнічної або будь-якої іншої людської спільноти.

Ментальність - національний тип світовідчуття («дух народу»), який ґрунтується на етнічних образах і символах (часто підсвідомих), що обумовлюють стереотипи поведінки, психічні реакції, оцінки деяких подій або осіб, ставлення до навколишньої дійсності.

Ментальна боротьба - новий феномен цивілізації, що виник в результаті розвитку засобів масової комунікації та вдосконалення технологій психологічного впливу на індивідуальну і масову свідомість.

Меншість - це етнічна спільність людей, яка: 1) існує в поліетнічному суспільстві; 2) яка має уявлення про спільне походження, спільні мовно-культурних та національно-психологічні особливості; 3) яка в порівнянні з місцевим аборигенним етносом становить меншу кількість.

Метаетнічне співтовариство - сукупність етнічних і суперетнічних спільнот, об'єднаних, найчастіше за природничо-географічним принципом, рідше з політичних причин (напр. європейська метаетнічна спільність, до якої входять слов'яни, романо-германці, угрофіні та ін.). Метаетнічна спільність є найвищою ієрархічно-структурною формою етнічних об'єднань, за якою слідує: суперетнос, етнос, субетнос.

Метисизація (від лат. *Mixtus* - змішаний) - етнічне і расове змішання шляхом шлюбу між представниками різних етносів і людських рас, при якій нащадки зберігають риси і звичаї обох батьків.

Мобілізація - приведення населення в стан, що сприяє вирішенню будь-яких завдань.

Мобільність - здатність до швидких і швидким змінам, перетворенням і взаємодій.

Мовні макроспільноти - найбільші групи мов, до складу яких входять менші мовні сім'ї.

Мовні сім'ї - групи мов, що належать до певних мовних макроспільнот, і об'єднані спільними особливостями. Мовні сім'ї діляться на мовні гілки.

Модернізація - осучаснення, зміна відповідно до вимог сучасності: удосконалення.

Моногамія - одношлюбність, форма шлюбу, що складається в стійкому співжитті одного чоловіка з однією жінкою.

Моногенізм (від *monos* - один, і *henos* - рід) - теорія походження людства, за якою всі людські раси походять з одного кореня, біологічного виду.

Моноетнічний (від гр. Monos - один, і etnos - плем'я, рід, народ) - те, що складається з представників одного і того ж етносу.

Монотеїзм (від гр. Monos - один, Teos - Бог) - релігійна система, яка проголошує ідею єдиного божества "вищою", однак не зумівши позбавитися від політеїстичних (язичницьких) світоглядних основ, створює безліч «святих», які виконують функції етнічних Богів. Монотеїзм є переважно декларативним, бо по суті жодна монотеїстична релігія не може вирішити проблему багатопроявності Божественного Істоти.

Народ - суб'єкт історії; сукупність класів і соціальних груп суспільства; населення держави, країни.

Народність - історичний тип етносу, наступний за плем'ям і передує нації; виникає в результаті змішування племен і утворення племінних союзів.

Націоналізм - ідеологія, суспільна психологія, політика і суспільна практика, сутністю яких є ідеї національної винятковості, відособленості, зневаги і недовіри до інших націй і народностей.

Національний характер - сукупність типових якостей і психологічних особливостей етнічної спільноти, які сформувалися етносом впродовж багатьох століть проживання його на спільній території, і відрізняють його від сусідніх народів.

Нація - історичний тип етносу, що представляє собою соціально- економічну цілісність, яка складається і відтворюється на основі спільності території, економічних зв'язків, мови, деяких особливостей культури, психологічного складу і етнічної самосвідомості.

Негритюд - вчення про особливу сутність африканської культури, її виділення в якості ідеалу і зразка, еталона для всіх інших, передусім європейських культур.

Непотизм - службове заступництво родичам і «своїм» людям.

Ноосфера (від гр. Noos - розум) - сучасний стан еволюції біосфери в геологічній історії Землі, дослівно означає «розумна оболонка Землі».

Обскурація - фаза в етногенезі (за Л. Гумільовим) - старість етносу, що

наступає після 1100 років його існування.

Ойкумена - населена частина Землі.

Пасіонарій - людина з підвищеною тягою до дії.

Пасіонарність - підвищена тяга до дії.

Пасіонарний поштовх - мутація, яка виникає під дією специфічного виду космічного випромінювання і веде до появи пасіонарності; може стати спусковим механізмом етногенезу.

Пасеїзм (термін Л. Гумільова від ісп. Pasa - минуле) - властивість людської природи, якій притаманна пристрасть до минулого, замилювання минулим при байдужості (іноді навіть ворожості) до сучасного.

Патрилійність - заснована на спорідненості по батьківській, чоловічій лінії.

Плем'я - одна з найбільш давніх форм етнічної спільності, що складається з родів.

Поліандрія – «багатомужжя», рідкісна форма групового шлюбу, при якій жінка може перебувати одночасно в декількох шлюбних союзах з різними чоловіками.

Полігамія - частіше вживається у значенні багатоженства.

Полігенізм (від гр. Polis - багато і henos - рід) - наукова теорія, по якій раси людини виникають з різних біологічних видів, які проживали в різних регіонах Землі.

Поліетнічний (від гр. Polis - багато і ethnos - плем'я, рід, народ) - те, що складається з представників різних етносів.

Політеїзм (від гр. Polis - багато, Teos - Бог, дослівно: «храм усім Богам») - природна релігійна система, яка не обов'язково означає якусь певну кількість Богів, а переважно має своє філософське вчення про множинність Божественної Істоти, кожен прояв якої названий окремими іменами.

Популяція - сукупність осіб одного виду, що населяють певну територію, частково ізольована від інших таких же сукупностей.

Примордіалізм - підхід до визначення етносу і етнічності, що прагне знайти

об'єктивну основу існування етносу в природі або суспільного життя і культурі.

Прогнатизм - виступання всього обличчя або зубного відділу верхньої щелепи.

Природна культура етносу - споконвічна автохтонна культура народу, сформована ним впродовж тривалого проживання на своїй території і збережена в його етнічній пам'яті.

Протоетнос - сукупність родових (гетерогенних) общин, пов'язаних кровною спорідненістю, шлюбними та дружніми зв'язками.

Психічний склад етносу - специфічний спосіб сприйняття і відображення членами етнічної спільності різних сторін навколишньої дійсності.

Раса (від італ. Razza - порода) - в біології група організмів одного виду або підвиду, яким властиві спільні ознаки.

Раси людини - великі групи людей, що склалися історично і об'єднані спільністю походження і сукупністю певних вторинних спадкових фізичних особливостей (будовою тіла, кольором шкіри, очей, волосся, формою голови і т.д.).

Расизм - ідеологія і суспільна психологія, сутністю яких є уявлення про біологічні переваги або, навпаки, неповноцінності окремих расових груп.

Релігія (від лат. Префікса re -, який позначає повторну, відновлює дію, і ligo - союз, об'єднання дослівно: «відновлення втраченого зв'язку з Богом») - система світоглядних уявлень про Всесвіт, життя людини на Землі, віра в існування Творця всього існуючого, а також традиційні способи спілкування з Богом-Богами.

Релігія етнічна - це природна автохтонна релігія етносу, яка виникла в його середовищі і не вийшла за його територіальні межі. Вона існує на будь-якому етапі етнічного розвитку (рід, плем'я, народ, нація) і виступає засобом самозбереження етносу. Етнічні релігії для кожного народу є рідними, і, якщо їх розвитку ніщо не перешкоджає, залишаються самодостатніми на всіх етапах історії свого етносу (Див. Також: язичництво).

Реципрокність - взаємність, співпраця між віддаленими родичами або індивідами, не пов'язаними відносинами спорідненості, сприяє виживанню спільності цих людей.

Ритуал - церемонії, дії переважно релігійного призначення, що носять символічний характер; забезпечує згуртованість суспільства, запобігає конфліктам і нейтралізує агресивність; більш сувора форма регуляції поведінки, ніж звичай.

Сакральний - священний, що відноситься до релігійного культу і ритуалу.

Самоідентифікація - соціально-психологічний процес, що представляє собою усвідомлення соціальною групою своєї тотожності (єдності всіх членів на основі будь-яких ознак), а окремим індивідом - своєї приналежності до певної групи.

Самосвідомість - індивідуально психологічний і соціально-психологічний процес усвідомлення людиною або соціальною групою своїх властивостей, якостей, положення в системі суспільних відносин, інтересів, ідеалів, цінностей.

Сегрегація - примусове розділення груп населення за певною ознакою, найчастіше - расовою і етнічною; вид расової дискримінації.

Сенсотип - особливості мислення, світовідчуття, загальна спрямованість тієї чи іншої культури і пов'язані з цим особистісні характеристики.

Сепаратизм - соціально-політичні та ідеологічні прагнення до відділення однієї частини держави від іншої.

Сепарація - відділення, поділ на складові частини; в етнології - відділення від етносу порівняно невеликої частини, що перетворюється з часом в самостійний етнос.

Символ - предмет, дія, які слугують для умовного позначення якого-небудь образу, поняття, ідеї.

Синкретизм - злитість, нерозчленованість, що характеризує початковий нерозвинений стан явища (наприклад, первісної культури).

Соціалізація - процес становлення особистості шляхом засвоєння індивідом

основного набору духовних цінностей, вироблених людством; те ж, що інкультурація.

Стереотип - схематизовані моделі, програми поведінки; спрощений образ якогось явища, що фіксує лише деякі, іноді несуттєві риси.

Субкультура - сукупність норм, цінностей, ідеалів, символів будь -або етнічної чи соціальної групи, яка існує відносно незалежно від культури суспільства в цілому.

Субетнос - етнічна система, що виникає всередині етносу і що відрізняється своїми господарськими, побутовими, культурними та іншими особливостями.

Суперетнос - етнічна система, що складається з декількох етносів, що виникають одночасно в одному регіоні, пов'язаних ідеологічно, економічно і політично.

Сцієнтизм - світоглядна позиція, в основі якої лежить уявлення про наукове знання як найвищу культурну цінність і абсолютизація ролі науки в системі культури.

Спадковість етнічна - біологічна, соціокультурна і матеріальна система, яка передається наступному поколінню з метою збереження і продовження етнічної групи.

Теонім (від гр. Theos - Бог, і onoma - ім'я, назва) - власні імена Богів, які існують в різних етносах (напр., Перун, Лада, Зевс, Артеміда, Індра, Ягве) на відміну від його загальних назв (Бог , Господь, Всевишній).

Титульний етнос - народ, що дав найменування національно-державному утворенню.

Толерантність міжконфесійна (від лат. Tolerans - терпіння) - терпимість до чужих релігійних вірувань, обрядів і звичаїв, визнання їх прав на своє власне розуміння Бога. Толерантність - необхідна умова дотримання свободи совісті й ознака загальної культури людини.

Тотем (від індіанського алголінського ось-отем - його рід) - тварина або рослина, що є об'єктом культури етнічної спільноти (роду, племені) як його

родоначальник і охоронець, а також є знаком приналежності до певного роду, і його «кровної» відмінності від інших сусідніх родів (тобто тих, хто має інший тотем).

Тотемізм - первинна форма релігії, в якій ототожнюються рід або плем'я з твариною або рослиною, віра в походження свого народу від тотема.

Традиція - спосіб передачі етнічного досвіду від одного покоління до іншого у вигляді звичаїв, порядків, правил поведінки.

Трансфер - нове тлумачення фактів реальності, приписування їм нових значень - захисний механізм, що діє в етнічній культурі.

Фенотип - сукупність всіх ознак і властивостей організму, що сформувалися в процесі його індивідуального розвитку.

Функціоналізм - напрям у вивченні культур, заснований Б. Малиновським; спрямований на вивчення і з'ясування функцій кожного елемента культури.

Футуризм (термін Л. Гумільова від лат futurismo - майбутнє) - властивість людської натури, якій притаманне ігнорування минулого (як того, що зникло), та сучасного (як неприйняттого) заради майбутнього (мрії, яку сприймають, як реальність).

Цивілізація (від лат. Civitas - місто, або civilis - вихований, гідний) - 1) рівень суспільного розвитку, організоване життя, вироблення речей механічними способами; 2) різні історичні типи людських спільнот (напр., Давньоєгипетська, Давньоіндійська та ін.).

Язичництво - термін, який вживається для позначення природних етнічних автохтонних релігій усіх народів. Англійський аналог heathen - близький до природного, той, хто живе між травами, дослівно «вересова людина».

**ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ ПОЛЬОВИХ ЕТНОГРАФІЧНИХ
МАТЕРІАЛІВ**

(додаток подано за: Глушко М.С. Методика польового етнографічного дослідження: Навч посібник.– Львів, 2008.– С. 268-280)

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Кафедра етнології

ПОЛЬОВІ
етнографічні матеріали
до теми

"**НАЗВА ТЕМИ**" (великими літерами, жирним шрифтом),
зафіксовані студенткою (студентом) другого (третього) курсу
прізвище, ім'я, по батькові (жирним шрифтом)
6-21 липня 2007 р.
у Перемишлянському районі Львівської області

Керівник експедиції —
асистент (доцент,
професор)
прізвище, ініціали
(жирним шрифтом)

Львів – 2007

Зразок опрацювання та оформлення усної інформації (фрагмент похоронної обрядовості — запис Михайла Глушка)

7 червня 1982 р.,

с. Дубрівка Баранівського р-ну Житомирської обл.

Інформатори: Лук'янчук Ганна Яківна, 1919 р. народження; Марчук Любов Антонівна, 1918 р. народження; Шиманська Марія Кирилівна, 1922 р. народження.

Коли померла людина, у хаті всім є заданіє: те дає батюшці знать, те дає дякові знать. Кличуть дві або й три старенькі жінки, щоб покойніка чистенько вмили, щоб він йшов у святу землю чистим. Гріють воду. Беруть його, садовлять на стула чи на ослінчика і притримують — другі чоловіки. І гарненько скрізь дуже миють. Миють у "цебрах". Колись у нас такі цебри були. Колись і "ночви" були. Але не ложать покойніка, а садовлять, і беруть біленьку шматочку чистеньку, і чистеньку водичку, і все — геть і зуби вмивають, скрізь вмивають чистенько. После обтирають людину. І тепер ложать покойніка, вбирають в усе чисте: білльо чисте спідне, рубашка чиста, штани чи костюм... І роблять обряди такі. Ложать, лентами зв'язують руки, обидві руки зв'язують: на одній бантика роблять, і на другій. Руки кладуть на охрест, кладуть на груді. Лева рука повинна бути під сподом, права — на версі. І ложать на цю руку хрестика з воску, щоб у руки не цілувати, а цілувати у віск той. У труну ложать купованого хрестика на ленточці, обикновенного — з Ісусом Христом. На жінці роблять бантик під сподом. Мужчині кладуть шапку і кладуть платочок у карман костюма.

Колись не було в шо взувати, то замотували ноги шматочками біленькими. Шматочки були з полотна домашнього лляного. І обмотували цим ноги, щоб покойник не йшов босим на той світ. І ложать на таку "кушетку" чи на ослінчика, який застеляють килимом. І ложать туди покійного. Підложують ше під нього. Колись простині не було, то жили полотно під нього, сиве полотно, а труну оббивали марльою, бо не було тюлю. І вкривали покойніка марльою або покривалом.

Покойніка вложують у труну. Коли труну зроблять, то вложують сіно, щоб йому було м'ягесенько. І роблять подушечку. Наші баби робили подушечки з пахущих зілляй, з півонії. Півонія обпадала. Вони збирали ці цвіточки, сушили і робили з його подушечку, щоб на тому світі йому (покійнику. — М. Г.) легко було. Різали полотно старе прим'яте і робили подушечку, і туди набивали зіллечко...

Зразок оформлення усної інформації, зафіксованої впродовж одного дня

(фрагменти опису транспортних засобів — запис Михайла Глушка)

24 вересня 1997 р.,

с. Передівання Городенківського р-ну Івано-Франківської обл.

Інформатор: Цихмістер Василь Іванович, 1920 р. народження.

У селі побутувала "чайка" — човен, який виготовляли з восьми дощок завдовжки 5 м кожна. З чотирьох дощок формували його дно, з двох — кожний борт. Для з'єднання дощок використовували "кручі". Шпари між дошками затикали ганчірками ("катранами"). Ширина "чайки" становила 1 — 2 м. Нею перевозили через Дністер по 4—5 осіб одночасно.

Рибацький "човен" також був завдовжки 5 м. Виготовляли його з чотирьох дощок: із двох робили дно, а дві використовували для бортів. Спереду ("перед") і на задку ("зад") знаходилися так звані круги (бруски фігурної форми), до яких прибивали бортові дошки ("бо-ковини", "боки").

Зверху на бортах "чайки" і "човна" кріпили дошку ("сідачку"), на якій сиділи під час подолання водної артерії. На воді управляли ("кермували") транспортним засобом за допомогою весла.

24 вересня 1997 р.,

с. Копачинці Городенківського р-ну Івано-Франківської обл.

Інформатор: Лютак Іван Миколайович, 1920 р. народження.

У с. Копачинці господарські "сани" мали таку конструкцію:

- "санка" (2 шт.) — гнули з граба;
- "копело" (8 шт.) — виготовляли з дуба;
- "в'єз" (4 шт.) — виготовляли з берези;
- "поперечка" (1 шт.) — з'єднувала головки полозів.

Назву ще одного елемента, який набивали поверх головок "копелів" паралельно з полозами, інформатор не зміг пригадати.

Заготівки полозів спершу парили у гною (2 — 3 тижні), а відтак гнули на спеціальному приладі ("бугайло"). Якщо полози ("санки") виготовляли з натурального дерева, тобто з викопаних разом із корінням молодих грабів, то такий транспортний засіб називали "корчугами". До Другої світової війни гнули також "в'єзи". Довбати їх почали лише наприкінці 30-х років ХХ ст.

Інформатор: Барабаш Петро Васильович, 1907 р. народження.

Конструкція "саней" складалася з таких частин:

- "санка" (2 шт.) — з граба. Деревину парили в окропі, а головку гнули на "кружку" (на спеціальному приладі);
- "копело" (6 — 8 шт.) — з дуба;
- "в'яз" (3 — 4 шт.) — з "иви";
- "крижовниця" (1 шт.) — поперечка, яка з'єднувала головки полозів;
- "стегол" — дерев'яна складова, яка з'єднувала головку "санки" з переднім "копелом", щоб перша з них не розгиналася.

У с. Копачинці "копаницею" називали дерево (заготівку), стовбур якого викопували разом із коренем. З нього виготовляли "санку". Засіб пересування з відповідними полозами називали "корчугами". Порівняно зі саньми, полози яких гнули на приладі, цей зимовий транспорт вважали більш міцнішим, а заодно й кращої якості.

Тут же побутували "залубиці" — виїзні сани, кузов яких обшивали тонкими дошками. Діти каталися на "копаницях", полози яких становили дві короткі дошки, підтесані спереду й з'єднані за допомогою трьох-чотирьох круглих палиць ("щєблів"), вставлених у просвердлені в "санках" отвори й закріплені зовні клинами, тибликами тощо. Невеликі вантажі перевозили на "гринджолах", полози яких також становили дві дошки, з'єднані за допомогою двох аналогічних палиць.

Зразок опрацювання та оформлення аудіозапису

(фрагмент весілля — запис Михайла Глушка)

4 лютого 1982 р.,

с. Дубрівка Баранівського р-ну Житомирської обл.

Інформатори: Іванчук Ганна Дмитрівна, 1929 р. народження, освіта — 7 класів (І. Г.); Миколайчук Діда Мойсіївна, 1927 р. народження (М. Л.); Срібнюк Ярина Наумівна, 1922 р. народження (С. Я.); Шульга Степанида Миколаївна, 1921 р. народження, освіта — 4 класи (Ш. С.); Карпенко Марія Петрівна, 1914 р. народження (К. М.); Максимович Євгенія Іванівна, 1916 р. народження, освіта — 4 класи (М. Є.); Рожок Ольга Мойсіївна, 1929 р. народження (Р. О.).

Г. М. (Глушко Михайло): Весілля закінчилося. А як розраховувалися, наприклад, з куховарками? Вони ж найбільше, мабуть, працювали. *І. Г.:* Да, куховарки найбільше працювали. Але ще наші батьки, матері нічого не платили куховаркам, бо тоді нічого не було. Брала все таких рідніших. Тоді їжі, харчів менш готовили. Тоді дві куховарки оно було. То за те, що на це весілля зготовили, подякували батьки їм та й усе. А тепер, як уже весілля, то куховаркам багато дарують, бо дуже багато, яких вісімнадцять, блюд на столі буде. То дарують [куховаркам] на коровай фартухи й хустки, а вже на другий день дарують покривала і знов хустки.

Г. М.: А старостам?

І. Г.: А старостам нічого. Це тільки [те], що молода перев'язує їх рушниками.

Г. М.: Ваші подруги підказують, що потім старости забирають молодих до себе.

І. Г.: Да. Пізніше вже цих два старости забирають молодих і батьків молодих, молоді батьків і молодого батьків: в одну неділю в одного "началина" (старости. — *М. Г.*) гості, а в другу неділю другий "началин" тоже гості робить. Бере молодих і батьків молодих, батьків молодого і батьків молоді, і там роблять гості. Хрещених [батьків] ще беруть.

Г. М.: А які страви готували колись?

І. Г.: Колись були капуста, квасоля, млинці, холодець варили, сметана була, м'ята макогоном. І борщ ще був. Як закон, повинен борщ бути.

Г. М.: Ви знаєте пісеньку про борщ. Проспівайте, будь ласка! *І. Г., М. А., С. Я., Ш. С., К. М., М. Є., Р. О.:*

Ой кочу я, кочу, (2 рази)

Я борщу не хочу.

Дайте шо іншое,

Щораз — толіпшое.

Г. М.: А які музиканти були у вас колись?

І. Г.: Колись була скрипка і барабан...

Зразок оформлення папки з анкетами

Анкети

до теми

"НАЗВА ТЕМИ" (великими літерами, жирним шрифтом),
заповнені студентом (студенткою) другого (третього) курсу

прізвище, ім'я, по батькові (жирним шрифтом)

6-21 липня 2007 р.

у Перемишлянському районі Львівської області

Керівник експедиції –
асистент (доцент,
професор)

прізвище, ініціали
(жирним шрифтом)

Зразок оформлення конверта з фотоматеріалом

№ 1/Глушко – 1996

«Ситечко» для ловлі в'юнів
Дата вигот. – 80-ті рр. ХХ ст.
с. Ганівка Народицького р-ну Житомирської обл.
15 серпня 1996 р.
Світлина Михайла Глушка

Зразок оформлення списку світлин

№ фото	№ файла	Вихідні дані про пам'ятку традиційної культури (народна та літературна назви, стислий опис, дата виготовлення)	Місце фотофіксації (населений пункт, район, область)	Дата фотофіксації
1	P7140360	Жіноча сорочка 20-х років ХХ ст.	с. В. Скнит Славутського р-ну Хмельницької обл.	14.07.2007
2	P7140362	Жіноча сорочка 40-х років ХХ ст.	с. В. Скнит Славутського р-ну Хмельницької обл.	14.07.2007
3	P7170090	Чоловіча сорочка 20-х років ХХ ст.	с. Понора Славутського р-ну Хмельницької обл.	17.07.2007
4	P7170108	"Постоли" (взуття) 20-х років ХХ ст.	с. Понора Славутського р-ну Хмельницької обл.	17.07.2007

Зразок оформлення загального конверта з фотоматеріалами

Фотоматеріали

до теми

"НАЗВА ТЕМИ" (великими літерами, жирним шрифтом),
зафіксовані студенткою (студентом) другого (третього) курсу

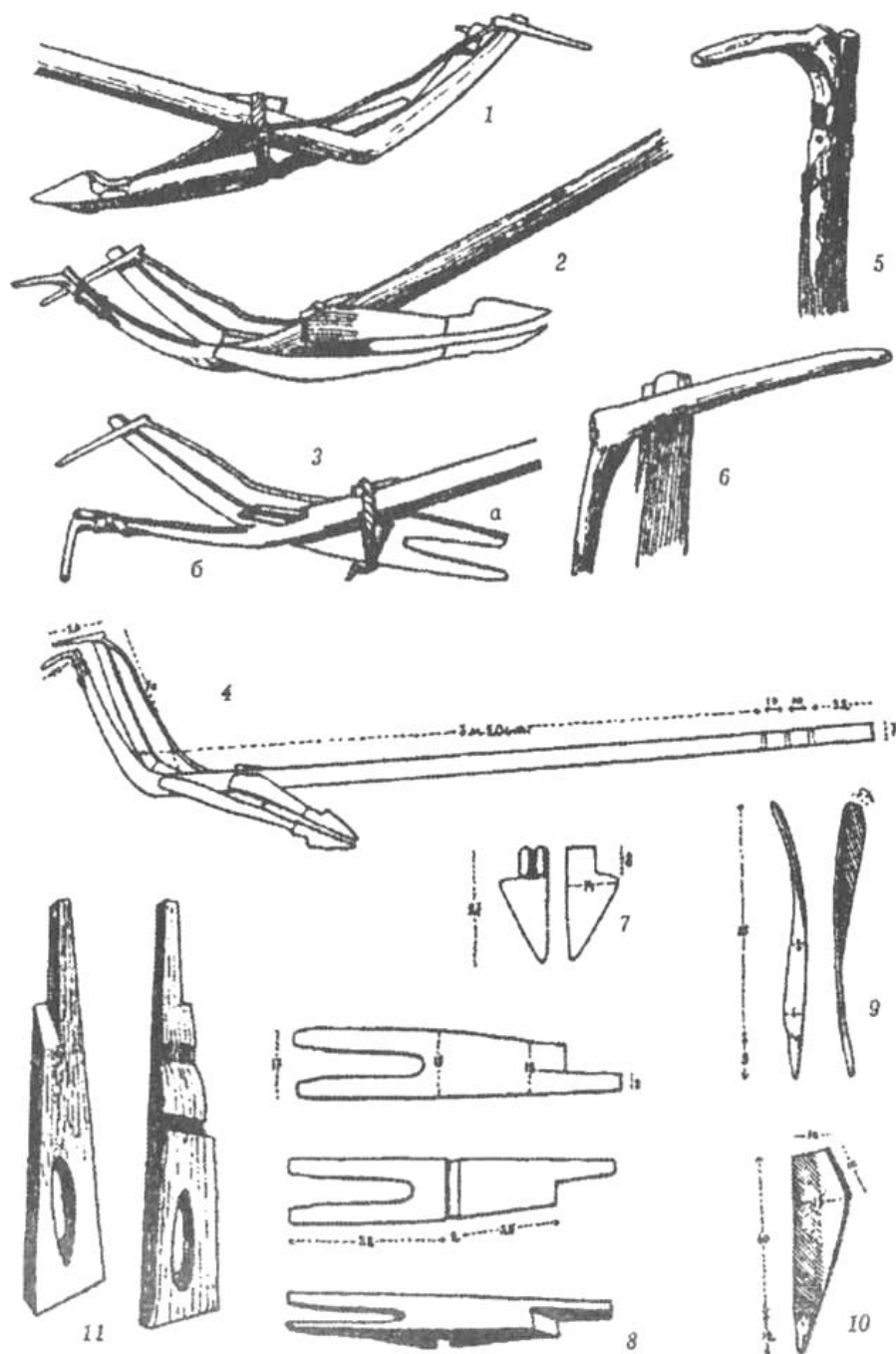
прізвище, ім'я, по батькові (жирним шрифтом)

6-21 липня 2007 р.

у Перемишлянському районі Львівської області

Керівник експедиції –
асистент (доцент,
професор)
прізвище, ініціали
(жирним шрифтом)

Зразок оформлення ілюстративного матеріалу (рисуноків, схем, копій тощо)

Рис. 1. Поліська соха та її деталі:

1 — вигляд сохи з лівого боку; 2 — вигляд сохи з правого боку; 3 - спосіб кріплення "плахи": *a* - до "рогача"; *b* - за допомогою "пудвія" та гіужовки (металеві частини); 4 - вигляд сохи з розмірами.

Деталі сохи: 5 - "омулок" (коротка ручка); 6 - "милиця" (довга ручка); 7 - "сошники"; 8 - "плаха"; 9 - "пропілок"; 10 - "полиця"; 11 - заготівки для "плах".

Автор - Юрій Павлович, с. Новошепеличі Чорнобильського р-ну Київської обл. Липень 1934 р.

Зразок оформлення папки (конверта) з графічними матеріалами

Графічні матеріали

до теми

"НАЗВА ТЕМИ" (великими літерами, жирним шрифтом),
виконані студентом (студенткою) другого (третього) курсу

прізвище, ім'я, по батькові (жирним шрифтом)

6-21 липня 2007 р.

у Перемишлянському районі Львівської області

Керівник експедиції –

асистент (доцент,

професор)

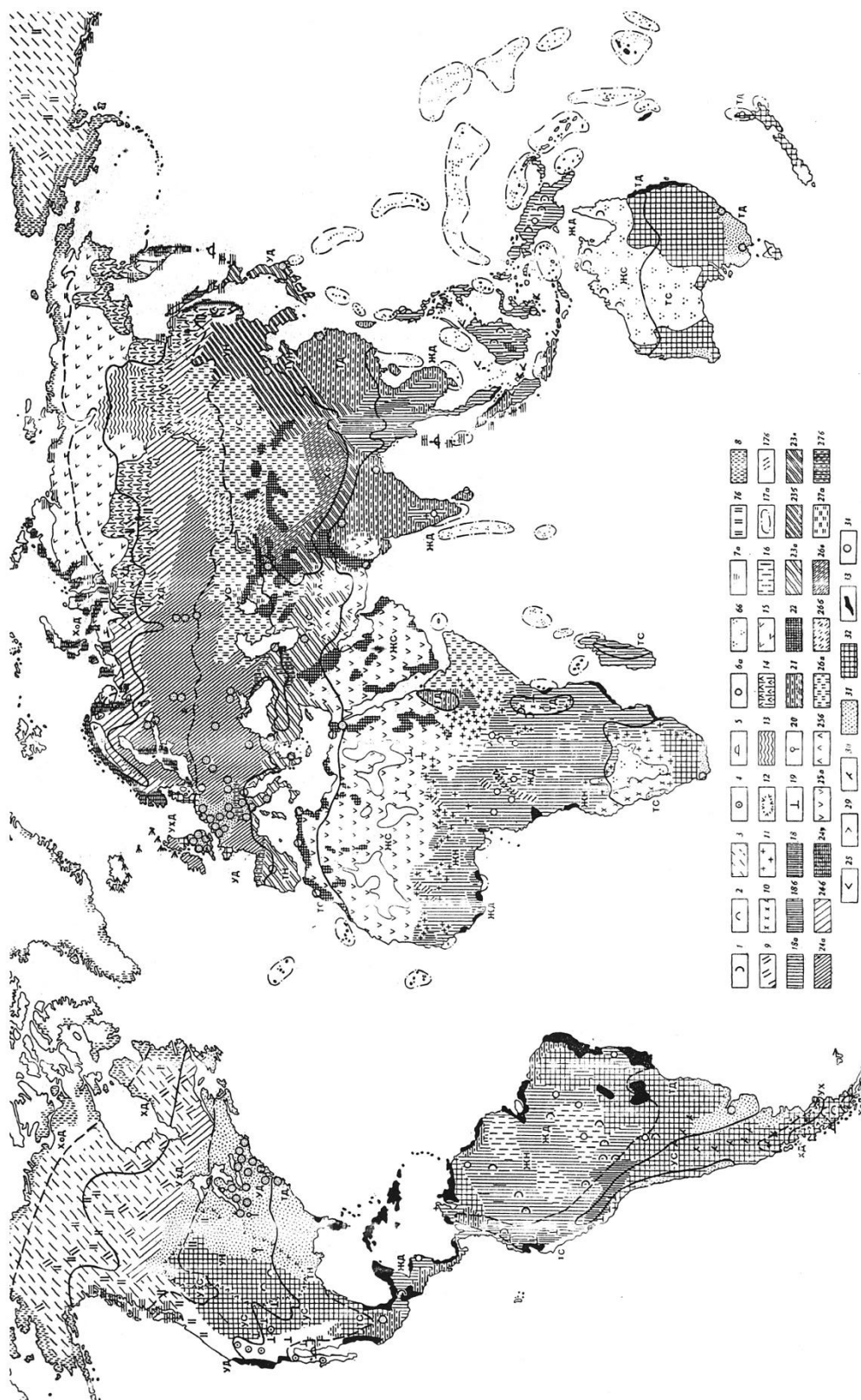
прізвище, ініціали

(жирним шрифтом)

ОПИС АРХІВНОЇ СПРАВИ

1. Текст етнографічних матеріалів — (кількість сторінок).
2. Анкети — (кількість одиниць).
3. Фотоматеріали — (кількість одиниць).
4. Графічні матеріали: рисунки (кількість одиниць), плани-схеми (кількість одиниць), копії (кількість одиниць) тощо.

КАРТА ГОСПОДАРЬСЬКО-КУЛЬТУРНИХ ТИПІВ

Хозяйственно-культурные типы земного шара на рубеже XIX—XX вв. (составил Б. В. Андрианов)

I. ХКТ, основанные на присваивающей экономике (охота, собирательство, рыболовство)

1. Бродячие охотники-собиратели лесов и саванн жаркого пояса.
2. Бродячие охотники-собиратели степей умеренного и теплого поясов (ХКТ исчез в середине XIX в.).
3. Бродячие охотники и рыболовы тайги и тундры.
4. Полуоседлые «собиратели урожая» и охотники (ХКТ-исчез в конце XIX в.).
5. Полу оседлые собиратели-рыболовы морских побережий.
6. Бродячие собиратели-охотники жаркого пояса; подтипы:
  - а) лесов и влажных саванн; б) пустынь и сухих саванн.
7. Полуоседлые и оседлые рыболовы-охотники и собиратели; подтипы:
  - а) приморский; б) континентальный
8. Полуоседлые арктические ОХОТНИКИ на морского зверя.
9. Трансформированный хозяйственный подтип бродячих таежных охотников на пушного зверя.

ХКТ с производящей экономикой, основанной на ручном труде

II. Скотоводческие ХКТ

10. Кочевники-скотоводы охотники саванн жаркого пояса (без земледелия).
11. Полуоседлые и полукочевые скотоводы-земледельцы жаркого пояса.
12. Кочевники коневоды-охотники степей и прерий умеренного пояса (ХКТ исчез в середине XIX в.).
13. Полуоселлые и полукочевые скотоводы-охотники таежной зоны.
14. Бродячие оленеводы-охотники и рыболовы таежной зоны.
15. Кочевники оленеводы охотники тундры и лесотундры.

III. Земледельческие ХКТ с охотой, собирательством и рыболовством, без скотоводства или с незначительным скотоводством

16. Полуоседлые ручные или палочно-мотыжные земледельцы охотники жаркого пояса,
17. Оседлые палочно-мотыжные земледельцы-рыболовы жаркого пояса; подтипы:
  - а) приморский, б) континентальный

IV. Земледельческо-скотоводческие ХКТ

18. Оседлые палочно-мотыжные земледельцы жаркого пояса; подтипы:
  - а) с тропическим переложным земледелием (мильпа, ландаг, читемене и др.); б) с интенсивным тропическим орошаемым и неорошаемым земледелием; в) горным тропическим земледелием.
19. Оседлые палочно-мотыжные земледельцы аридной зоны с орошаемым земледелием.
20. Оседлые палочно-мотыжные земледельцы-охотники лесов умеренной зоны (ХКТ исчез в середине XIX в.).

V. Развитые ХКТ с пашенным земледелием

21. Оседлые пашенные земледельцы жаркого пояса; подтипы:
  - а) с тропическим переложным земледелием (мильпа, ладанг)
  - б) с интенсивным орошаемым (заливной рис на савах) и неорошаемым земледелием.
22. Оседлые пашенные земледельцы и скотоводы аридной зоны (с ирригацией).
23. Оседлые пашенные земледельцы и скотоводы теплого пояса: а) западный, с развитым огородничеством и садоводством; б) восточный, с интенсивной обработкой земли, огородничеством и садоводством; в) горный.

24. Оседлые пашенные земледельцы умеренного пояса; подтипы; а) лесов и лесостепей; б) тайги с лесным подсобным промыслом; г) приморский с рыболовным подсобным промыслом.

VI. Скотоводческо-земледельческие ХКТ

25. Кочевники и полукочевники-скотоводы аридной зоны (жаркого и чеплого поясов); подтипы:

а) пустынь и саванн; б) сухих предгорий и гор.

26. Кочевники и полукочевники скотоводы аридной зоны (умеренного пояса);

подтипы:

а) пустынь и степей; б) сухих предгорий и гор; в) высокогорий.

27. Полуоседлые и полукочевые скотоводы-земледельцы аридной зоны (теплого и умеренного поясов); подтипы:

а) равнинный; б) горный.

VII. Трансформированные ХКТ

28. Морские кочевники-рыболовы и собиратели.

29. Оседлые рыболовы и скотоводы острова и морских побережий.

30. Кочевые скотоводы-пастухи памп.

VIII. Зоны нового времени.

31. Зона высокоразвитого товарного земледелия.

32. Зона высокоразвитого товарного животноводства.

33. Зона высокоразвитого плантационного земледелия.

34. Зона с преобладанием городского промышленного населения.

Агроклиматические пояса и подпояса (по Д. И. Шапко)

Х – Пояс холодный

Хо – Подпояс очень холодный ($<4000^{\circ}$)

Х – подпояс холодный (ранних овощных культур) ($400-1200^{\circ}$)

Пояс умеренный

Ух – Подпояс холодно-умеренный (серые хлеба, пшеница, (зернобобовые) ($1200-2200^{\circ}$)

У – Подпояс умеренный (кукуруза, зерно, соя, рис, сахарная свекла) ($2200-4000^{\circ}$)

Пояс теплый ($4000-8000^{\circ}$)

Ту – Подпояс умеренно-теплый или однолетних теплолюбивых культур (хлопчатник) и культур умеренного пояса в холодную половину года (озимая пшеница)

Т – Подпояс теплый или субтропических многолетних культур

Пояс жаркий

Ж – Тропических культур ($>8000^{\circ}$),

Д – Области достаточного увлажнения

С – Области с незначительным увлажнением

Н – Область недостаточного увлажнения